राज्याभिषेकविधिः राजधर्मकौस्तुभे

५७५०

ॐ

राज्याभिषेकपद्धतिरियम् श्लो· ६६०

दुर्लियो=४

राजा०
क०
२

ॐस्वस्तिश्रीगणेशायनमः ॐअथराज्याभिषेकः दध्याद्दुरितमात्मसूर्मिकलशंप्रस्नावव्रजंती
व्रजेकोविद्विषकुमारिकांकं तुगानिर्युक्तेतिसमुज्ञनीमहः श्रीमुरलीधरः स्मितयुतं यु
गमभंगपाययातस्येसूचितवान्गतिंसमुवितीर्णापायानयामेसतिं १ यन्मतापदिनेदिनेःसना
विस्खवक्रइवसर्वप्रत्रवः न्यस्तहस्तगतशास्त्रबुद्धयोगंयमितास्तभागिनः २ वाजवाहन
पतेरनुत्तयानस्यकौस्तुभनिबंधगामिनी दीधितिःसदभिषेकगोचरा ३ नेनदेवविडंषा
प्रतन्यते ३ अतीतभूपालनिबंधग्रंथैःसंतोषमायांतुभवीहसंतः श्रीवाजबाहस्यतुकौ
स्तुभेस्मिन्स्नपयत्रुपश्यंतपिकंप्रकाशे ४ तत्रप्रथमंराज्याधिकारिनिर्णयः सत्स्वपिबहुषुपु
त्रेष्वौरसोज्येष्ठएवाधिकारी औरसः देवजन्मैववदनः कृत्रिमएवचेत्यादिनाद्वादशविधपुत्रान
न्तक्रम्याभावेपूर्वपूर्वेषांपरान्समभिषेचयेदितिकालिकापुराणवचनात् अथोपरिवरं
राजायोवराज्येभ्यषेवयत् ज्यायांसमौरसंपुत्रंसर्वराजगुणैर्युतमितितत्रत्यपरकृतेश्च

२

त्न्यां

आदिष्टोऽस्मि मे ज्येष्ठः प्रसूतः सदृशो गुणैः ज्येष्ठायामपि मे पत्न्यां सदृशः सुतः न
न्मतस्तं गुणज्येष्ठो रामनामात्मजः प्रियः तया ताताः प्रजाध्यक्षाः स्वगुणैरनुरंजिताः तस्मात्तं
पुष्ययोगेन यौवराज्यमवाप्स्यसीति रामायणे श्रीरामं प्रति दशरथोक्तेश्च ज्येष्ठेन जातमात्रे
ण पुत्री भवति मानव इति मनूक्तेश्च यदि कनिष्ठापुत्रो जन्मना ज्येष्ठः तदा कनीयसि ज्येष्ठपुत्रे सत्य
पि तस्यैवाधिकारः जन्मज्येष्ठं प्रियं पुत्रं यौवराज्ये यदीच्छथेति रामायणे जन्मज्येष्ठस्यैव हेतुत्वे
न कीर्तनात् राजपत्नीष्वयौगपद्येनोत्पन्नयोः सुतज्येष्ठायामुत्पन्नस्यैवाधिकारः दशरथोक्तौ ज्ये
ष्ठायामुत्पत्तिकीर्तनस्यानर्थक्यायोगात् ज्येष्ठायां यमयोरुत्पन्नावपि जन्मज्येष्ठस्यैवाधिकार
उक्तहेतोः सत्स्वपि ज्येष्ठेषु क्षेत्रजादिषु कनीयस औरसस्यैवाधिकारः तदा क्षेत्रजादीन्नतया रा
जा राज्येऽभिषेचयेत् पितृणां प्रेक्षयन्नित्यमौरसेन तनये सतीति कालीपुराणवचनात्
प्रार्थयित्वा तस्य नेतरेऽर्पणमिति शेषः ज्येष्ठस्यान्ध्यत्वादिदोषे कनिष्ठस्यैवाधिकारः अन्ने

रा॰ भि॰ कु॰ २

प्रेगेऽक्लीबपतितौजात्यंधबधिरौतथा उन्मत्तजडमूकाश्चयेचकेचिन्नि रिंद्रियाः सर्वेषामपि
तुन्याय्यंदातुंशक्त्यामनीषिणा ग्रासाच्छादनमत्यंतंपतितोह्यददद्भवेदितिमनुनाग्रासाच्छा
दनार्हत्वेनोक्तस्यराज्यार्हत्वासंभवात् धृतराष्ट्रस्त्वचक्षु[illegible]त्वाद्राज्यंनप्रपद्यते पारसवश्च वि
दुरोराजापांडुर्बभूवहेतिमहाभारतोक्तेश्चकेनापिहेतुना ऽजातराज्यलाभेपिज्येष्ठेतत्सुत
स्यभवत्येवराज्याधिकारः यत्तुतेनभीष्मंप्रतिदाशेनाभ्यवादि यत्तयासत्यवत्यर्थेसत्यय
मेपरायण राजमध्येप्रतिज्ञातमनुरूपंतवैवतत् नान्यथातन्महाबाहोसंशयोत्रनकश्च
न तवापत्यंभवेद्यत्तुतत्रनःसंशयोमहानिति उत्तरभीष्मेणापिराज्यंतावत्पूर्वमेवयत्त्य
क्तंनराधिप अपत्यहेतोरपिचकरिष्याम्यविनिश्चयं अद्यप्रभृतिमेदासब्रह्मचर्यंभविष्यतीति
श्रूयतेवाममेजनस्य[illegible]पुत्रस्याज्ञमतोराज्यलाभः प्रामाभिषिक्तेकनीयसिराज्यानधिकारात्ज्ये
ष्ठस्यौरसोजातोपिनराज्यंलभतेकिंतुकनिष्ठपुत्रएवलभते यथायुधिष्ठिरः अतएवसत्यपि

२

दुर्योधनेपौरोक्तिर्महाभारते प्रज्ञाचक्षुरचक्षुष्ट्वाद्धृतराष्ट्रोजनेश्वरः राज्यंनप्राप्तवान्पूर्वंसक
थंनृपतिर्भवेत् तथाशान्तनवोभीष्मः सत्यसंधोमहाव्रतः प्रत्याख्यायपुराराज्यंनसजातुग्र
हीष्यति नचैवपाण्डवंज्येष्ठंत्वरुणंहृद्गुणशीलिनं अभिषिंचामसाध्वग्रेसर्वंकारुण्यवेदिनमिति
अथाभिषेककालः गारुडे रोहिण्यार्द्रातिष्यापुष्योधनिष्ठावोत्तरात्रये वारुणेश्रवणेवैव:
पतेवार्धमखा:स्मृता: पशुराज्याभिषेकंचपट्टबंधंचकारयेदिति विष्णुधर्मोत्तरे इतिसंभृत
संभारोराज्ञ:सांवत्सरस्तत: कालेभिषेचनेकुर्याज्ज्ञःकालेकथयामिते फवाणिवैसवेशाक्रे
हस्तपुष्योत्तरेषुवच नक्षत्राणिप्रशस्यन्तेभूमिपालाभिषेचनइति सांवत्सरज्योतिषिकद्
स्समर: फवाणिउत्तरात्रयंरोहिणीव वैसवेश्रवणे:प्राकेज्येष्ठानैवेव हृषोघ्यकीटसिंहोव
कुंभोलग्नप्रशस्यते ताराद्वितीयाषष्ठीवैतृतीयोवाष्टमीतथा नवमीवतथातारास्त्रुत्रुक्लस्य
चेद्रमा: सौम्या:केंद्रगतालग्नाशुभाश्चवत्रिकोणगा: पापाश्चोपचयस्थानेशस्तालग्नेदिवा

रा॰ भि॰ क॰ २

कर॰ लग्ने नवांशे स्थितिरस्य वर्गे वर्गेस्तथा तस्य महानुभावः सूर्ये स्ववर्गे सकलः प्रशस्तो रा
ज्ञोभिषेके सततं यो गृहाणां समस्तैः तत्रैव नाभिषेक्यो नृपश्चैत्रे नाधिमासेव भार्गव न प्रसुप्ते
तथा विष्णौ विशेषात्ग्रहपीडिते द्विज। नवभौमदिने रामे च तत्थ्यावतथैव च नवम्यां नाभिषेक्
अष्टतद्दूषणं च भार्गव नागोचनक्षत्रे विष्टिं किंस्तुघ्ने प्राकुनेतथा करणानि न शस्यन्ते
व्यतीपातदिने तथा नक्षत्रमुल्काभिहतमुत्पाताभिहतं च यत् सोमसूर्यकुजाक्रान्तं
परिदृष्टं च नारद तथा कुजहोरास्तथानेष्टाः सर्वत्र कुलिकोस्य चेति हस्तशते जन्मेशल गे
शाद्ध्रोष्म सूर्ये भौमे बलिष्टे द्वितिथ्याभिषेकः ज्येष्ठाश्रवः दिप्रमृडध्रुवविष्णुसौम्यग्रहस्याह्नि
तथा तु रिक्ते लग्ने स्थिरे स्वोपचयस्थिते च शीर्षोदये च द्वितिथ्याभिषेकः शास्त्रस्त्रिषष्ठाय
गतैश्च पापैः सौम्यैः षडेत्याय विवर्जितैश्चेति शीर्षोदयो मिथुनसिंहकुंभतुलाहश्चि
ककन्यान्यतमे लग्ने अथाभिषेकात्पूर्वं कर्तव्यं तत्र विस्मयमौत्तरे अभिषेकप्रकरणे का ३

3

यां पौरंदरीशान्तिः प्रागेवास्य पुरोधसेति पौरंदरी आथर्वणिकानाममृताभयादिशान्तीनां मध्ये प्रसि
द्धा ऐंद्रीशान्तिः अतएव नैव काकाशान्तिर्भवेत्का वा कस्मिन्कस्मिन्वा यथा उक्तं इति पृष्टे तेन पुष्करेण ता
सां प्रत्येकं विनियोगकथनावसरे उक्तं भविष्याभिषेके च परवक्ष्यमाणेपि च स्वराड्भेदे दिवये ॥
शान्तिरैन्द्री प्रशस्ता इति तन्त्रैवैकमैन्द्रं वाथर्वणिकशान्तिकल्पे शान्तिसामान्यविधिकथनावस
रे उक्तं शाकभक्षः पयोभक्षः फलभक्षोपि वा पुनः सप्ताद्द्वादशरात्रं तु महाशान्तिं प्रयोजयेत्
सप्तरात्रमतोऽन्येन वर्तयित्वा यथाविधि महाशान्तिं प्रयुञ्जानः पयसा वर्तयेत्सकृदिति यथावि
धीति हि कृष्णप्रकरणगतधर्मप्राप्त्यर्थं तदनंतरमपि शान्तेः पूर्वं विनायकस्नपनं ग्रहयागो नक्ष
त्रयागो न नैर्ऋतयागश्चेति कर्माणि कार्याणि कुर्यान्नक्षत्रसंयोगादनुकूलं यदा भवेत्
तदा कर्म प्रयुञ्जीतेत्याह तत्र विनायकानिति विनायकस्नपनस्य महाशान्तिं प्रयुञ्जानस्तर्पयित्वा ग्र
हान्बुध इति ग्रहयागस्य च तत्र ताभ्यामेव वचोभ्यो महाशान्त्यारंभेऽवश्यकार्यत्वप्रतीतेः ईशा

रा॰भि॰
क॰
४

नयागादीनां तत्र तत्प्रकरणपाठादेव महाशान्त्यंगत्वप्रतीतेः यद्यपि दिग्यागोपि प्रकरणे पठितस्त
थापि नासावंगं अथातोद्भुतशान्तौ दिग्याय जं तद्भुति अद्भुताख्योत्पातनिमित्तक महाशान्तिप्रयो
गपद्धतस्या वेष्टिवद्धिः प्रयोगे वाहिस्यत्यादिमध्यनिधानस्येवांगत्वप्रतीतेः प्राचीनप्रयोगकार्यै
भिस्तदनुसरणं च अस्मिंश्चैंद्राग्न्यपि प्रयोगद्वयं उक्तवचनाभ्यामेकः तृतीये दिने यामेत्तरा
त्रौ च भृगुनंदन रोहिण्यां वैश्वदेवं ब्राह्मे वा सर्वे विश्वदेवते ज्येष्ठायां चतथा मैत्रे ये भवेत्यद्भुताः
कचित् ऐंद्रीति शुप्रयाक्तवाशान्तिर्भृगुकुलोद्वहेति पुनस्त्वांतरा च द्वितीयः वैश्वाघ्यहादश
पर्वणश्शान्तीनां सर्वप्रयोगसाधारणश्चापरो विधिर्विस्तृयमोगरे संभाराये यथायत्र यानि द्रव्याणि
यो विधिः पूर्णाख्यो प्रतिज्ञाय तान्तत्र तत्प्रमाणमिति स्थितिः यः स्वसूत्रमतिक्रम्य परसूत्रेण वर्तते अप्र
माणमृषिं कृत्वा सोप्यधर्मेण युज्यते तस्मात्सर्वप्रयत्नेन स्वसूत्रं न विलंघयेत् प्राक्तेत्रानरतंत्रे
हेस्वपूर्णाख्यो प्रत्ययाहिज सर्वकर्मस्वकर्मैवोमध्येकर्मविधीयते आथर्वणायं कथितो विधिस्ते ४

संलेपनोभार्गववेश्मसुस्थेति अथाथर्वणशांतिप्रकरणेपिसर्वकर्मस्विति निर्देशात्क
शांतिप्रयोगांतर्गतेष्वेऽग्निस्थापनादिषु पूर्वोत्तरतंत्रेयथास्वशाखानुसारेण कर्तव्येतथा नदंग
भूतग्रहयागादावपीति प्राप्तेणार्थः अथैतयोःशाखाग्रहणेन च मध्ये सूत्रग्रहणेन स्वशा
खीयपरिशिष्टाद्युपलक्षणम् प्रतीतेः स्वशाखीयसूत्रपरिशिष्टादिनाकेनापि ग्रंथेनग्रह
यज्ञादि विधौ सति ग्रंथांतरग्रहयज्ञाद्यपि तथैवानुष्ठेयं अतएव स्वसूत्रानुसारिपूर्वोत्तरांग
मध्ये प्रधानमात्रमेवाथर्ववेदेनविधीयते न तु पूर्वोत्तरांगानामन्यथाभाव इति ज्ञापयि
तुं मध्ये कर्मैव विधीयत इत्युक्तं अतश्च शांतिप्रयोगमध्येऽग्निस्थापनादिषु केषांचिदाथर्वण
विध्यादरः परेषां च ग्रहयागादौ नित्यवत्तदादरः अप्यन्त्य वचनविरोधादिहद्भिरनादरणीय
इति सिद्धं प्रथमाभिषेके विशेषांतरविधिराथर्वणानुक्रमणिकायां अथ राजप्रथमा
भिषेके प्रकृतिद्रव्याणि परीक्षेत तद्यथा रथसिंहासनासिच्छत्रचामरध्वजगजवाजिवस्त्रा

यथा त्या शि दृत्ये तदर्थं राजलक्षणा पूर्वकं तदीयपुरोहितादिपदार्थलक्षणानि चाविष्णुधर्मोत्तरादा
युक्तानि = दृ

लंकारसांवत्सरचिकित्सकपुरोहितादीनुपयुक्तानि नीययोजयेदिति अत्र पुरोहितग्रहण
रा॰भि॰ मन्यराजपुरोहितो न स्वीकार्यः हैहेहितस्यापि पुनर्वरणमवश्यं कार्यमित्येतदर्थं न पुनः कुर्या
क॰ दन्यराजपुरोहितमिति वाक्यशेषात् गुरुग्रहणीयाङ्गूपतिर्मधुपर्काद्येन विधिनेति नित्यवद्वाक्य
५ शेषवरणविधानाच्च अथैवाभिषेकप्रयोगवहिर्भूतो वरणविधिः सर्वकर्मार्थः याज्ञवल्क्ये
नमेत्रिकरणानेतरस्मृतिगवरणतपूर्वं पुरोहितेव कुर्वीतेति तथैव न हि विधिः परीक्षितेति
तल्लक्षणयुक्तानिर्न वोपादानकाले लक्षणानामुपादेयपरिच्छेदार्थत्वाद् उपादात्लक्षण
कथनेवर्थमिति शङ्काकर्त्तव्यमीदृशलक्षणे भवेदिति तेप्रत्यपि विधिसंभवात् यद्वापूर्वराज
मरणेन वरं पुरोहितसांवत्सरास्यामितरप्रजाभिर्वा कस्यचिद्राज्याधिकारे संपादितस्य वहनाव
तत्र सकौयपृच्छविहितलक्षणसंपन्नस्य सेवनं संपादनमुचितमित्येतदर्थं तदिति बोध्यं त
त्र राजलक्षणं विष्णुधर्मोत्तरे पुष्करउवाच सर्वदर्शनलक्षणपो विनीतः प्रियदर्शनः अदी

वैसद्धो धर्मात्मा जितक्रोधो जितेंद्रियः प्रियदर्शनः प्रियं दर्शनं यस्य सः यस्य राज्ञो दर्शने जाते ऽ
न्यस्य हृष्टं भवति अदीर्घसूत्र अवश्यकार्याणां कर्मणामारंभे प्रारब्धानां वसमाप्तौ यो ऽत्यंतं न विलंब
ते सः स्थूललक्षो महोत्साहः स्मितपूर्वाभिभाषकः सत्यः शीलसंपन्नः द्विप्रकारी महाबलः
स्थूललक्षो बहुप्रदर्शी महोत्साहः महानुत्साहः पुरुषार्थसाधनकर्मारंभाध्यवसायो यस्य सः
ब्रह्मण्यश्चाविसंवादी दृढभक्तिः प्रियंवदः अविसंवादी ब्राह्मणेषु दृढभक्तिरिति ब्राह्मणा
दिष्वेव अलोलुपः संयतवाग् गंभीरः प्रियदर्शनः नातिदंडो न निर्दंडश्चारचक्षुरजिह्मगः
व्यवहारे संग्रामे युद्धे रिपुणा सह रथे गजे अश्वे धनुषि व्यायामे च कृतश्रमः उपवासतपः शी
लो यज्ञयाजी गुरुप्रियः मंत्रिसांवत्सराधीनः समरेषु निवर्तकः सांवत्सरो ज्योतिर्वित् काल
ज्ञश्च कृतज्ञश्च तद्विशेषज्ञ एव च । कृतज्ञः परकृतोपकारान् न विस्मरतीति सः दंड्येषु दंडयिता ना
नित्यं दंड्यो दंडयिता तथा षाड्गुण्यस्य प्रयोक्ता च शास्त्रानुपेतस्तथैव च षाड्गुण्यः संधिविग्रह

धै

यानासनद्वैधीभावसंश्रयाः तद्भवत्गुणादित्युपमौन्नरयवतुक्तं संधिश्च विग्रहश्चैव यानमासनमे
रा॰ज्ञा॰ वच द्वैधीभावः संश्रयश्च षाड्गुण्यं परिकीर्त्तितं पणबंधः स्मृतः संधिरपकारस्तु विग्रहः जिगीषो
भि॰क॰ श्शत्रुविषये यानं यात्राभिधीयते विग्रहे पि स्वके देशे स्थितिरासनमुच्यते बलार्द्धेन प्रयाणं तु द्वैधी
६ भावं तदुच्यते उदासीनो मध्यमो वा संश्रयात्संश्रयः स्मृत इति तेषां प्रयोगकालश्च तत्रैवोक्तः समेन
6 संधिरन्वेष्यो ऽहीनेन च बलीयसः हीनेन विग्रहः कार्यः स्वयं राज्ञा बलीयसा तत्रापि तस्य पार्ष्णिस्तु
बलीयान्न समाश्रयेत् पार्ष्णिः सेनापतिः न समाश्रयेत् विग्रहं न कुर्यादित्यर्थः आसीनः कर्मवि
च्छेदी शक्यः कर्त्तुं रिपुर्यदा अशुद्धपार्ष्णिर्बलवान् द्वैधीभावं समाश्रयेत् बलिना विगृहीतस्तु यो ऽसंधे
येन पार्थिवः संश्रयस्तेन कर्त्तव्यो गुणानामधमो गुणः बहुक्षयव्ययायासं तेषां यानं प्रकीर्त्तितं ब
हुलाभकरं चैव स्यात्तदा रामसमाश्रयेत् सर्वशक्तिविहीनस्तु तदा कुर्यान्न संश्रयं एवं च बुद्ध्वा नृपतिर्गु
णानां काले च देशे च तथापि भेगो समाश्रयेद्भार्गववंशमुख्य एतावदुक्तं नृपतेस्तु कार्यमिति शक ६

यः प्रभावोत्साहमंत्रजास्तिस्रः उक्तैरुक्तैस्तु गुणैरनेकैर्बलं हनोभ्यपिपतिश्च कार्यैः संभूय
राष्ट्रप्रवैरैर्यावत् राष्ट्रस्य रक्षार्थमदीनसत्त्व इति याज्ञवल्क्यः महोत्साहः स्थूललक्षः कृतज्ञो वृ-
द्धसेवकः विनीतः सत्वसंपन्नः कुलीनः सत्यवाक् शुचिः वृद्धसेवकस्तपोज्ञानादिवृद्धानां सेवकः
सत्वसंपन्नः संपदापदोर्हर्षविषादरहितः शुचिर्बाह्याभ्यंतरशौचयुक्तः अदीर्घसूत्रः स्मृतिमा-
नक्षुद्रोऽपरुषस्तथा धार्मिकोऽव्यसनश्चैव प्राज्ञः शूरो रहस्यवित् स्मृतिमानवगताविस्मरणशी-
लः अक्षुद्रोऽसद्गुणद्वेषी अपरुषः परदोषाकीर्तनः अव्यसनः व्यसनरहितः व्यसनान्या-
ह मनुः मृगयाक्षादिवास्वापः परिवादः स्त्रियो मदः तौर्यत्रिकं वृथात्यागः कामजो दश-
को गणः पैशुन्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणं वाग्दंडजं च पारुष्यं क्रोधजोपि गणोष्टक इति
एषु सप्तकं कष्टतमानि यथाह स एव पानमक्षाः स्त्रियश्चैव मृगया च यथाक्रमं एतत्कष्टतमं
विद्याच्चतुष्कं कामजे गणे दंडस्य पातनं चैव वाक्पारुष्यार्थदूषणे क्रोधजेपि गणे विद्या-

रा॰भि॰
कु॰

त्वाष्टमेतत्त्रिकं सदेति स्वरंध्रगोप्ता आन्वीक्षिक्यां दंडनीत्यां तथैव च विनीतस्तथ वार्तायां त्रय्यां
चैव नराधिपः स्वरंध्रगोप्ता स्वस्य सप्त स्वराज्यांगेषु यत्परप्रवेशाः शैथिल्यं तत्स्वरंध्रं तस्य गोप्ता।
प्रच्छादयिता राज्यांगान्याह याज्ञवल्क्यः स्वाम्यमात्याजनो दुर्गं कोशो दंडस्तथैव च मित्रा
ण्येताः प्रकृतयो राज्यं सप्तांगमुच्यत इति महोत्साहाद्युकूललक्षणो महीपतिः स्वामी अ
मात्या मंत्रिपुरोहितादयः जनो ब्राह्मणादि प्रजाः दुर्गं धन्वदुर्गादि कोशः सुवर्णादि द्र
व्यराशिः दंडो हस्त्यश्वरथपदातिलक्षणं चतुरंगबलं मित्राणि सहजप्राकृतकृत्रिमाणि
एताः स्वाम्याद्या राज्यस्य प्रकृतयो मूलकारणानि एवं सप्तांगं राज्यमुच्यते आन्वीक्षिकी
मात्मविद्यायां दंडनीत्यामर्थयोगक्षेमोपयोगिन्यां वार्तायां कृषिवाणिज्यपशुपाल।
नरूपायां धनोपार्जनहेतुभूतायां त्रय्यां ऋग्यजुःसामसंज्ञायां च विनीतस्तत्तदभिज्ञैः
प्रावीण्यं नीतः एवंभूतो नराधिपः कार्य इति शेषः अन्यदप्युक्तं महाभारते मंत्रिगुण

उक्ताय एतैरेव गुणैर्युक्तो राजा शास्त्रविशारदः पहृष्टो धर्मपरमः प्रजापालनतत्परः धी ये
मर्षीश्च विस्तीर्णः कालपुरुषकारवित् शुश्रूषुः कृतवान् श्रोता ऊहापोहविशारदः
मेधावी धारणायुक्तो यथायुक्तोपपादकः दांतः सदा प्रियाभाषी क्षमावांश्च विपर्यये दा
नच्छेदस्वयंकारी माधावारः सुदर्शनः आर्तहस्तप्रदो नित्यमाप्तो मासोनुष्ठेयतः नाहंवा त्यो
दी न निर्द्वंद्वो न यत्किंचनकारकः न निर्बद्धः शीतोष्णादिसहिष्णुः कृते कर्मण्यमात्या
नां कर्ता भृत्यजनप्रियः संगृहीतजनो सर्वः प्रसन्नवदनः सदा भृत्यजनावेक्षी अक्रोधी सदा
च महामनाः युक्तदंडो न निर्दंडो धर्मकार्यानुशासकः चारनेत्रः प्रजावेक्षी धर्मार्थ
कुशलः सदा राजा गुणशताकीर्ण एष्टव्यस्तादृशो भवेदिति एतैरेव गुणैर्युक्त इत्यष्ट
गुणाः मैत्रिलक्षणैर्दृष्टव्याः रामायणेपि धर्मात्मा सत्यवादी च शीलवाननसूयकः दा
न्तः सर्वहितः प्राज्ञः कृतज्ञो विजितेंद्रियः मृदुश्च स्थिरहृत् निम्न नित्यं दीनानुकंपकः प्रियः

वर्त्तते। समास्त्रधनुर्वेदे हयपृष्ठे गजे रथे॥ लघुहस्तः शब्दवेधी चदूरपाती दृढायुधः इति राजल
क्षणम्॥ अथ महमहिषी॥ २

मु॰दि॰ वादी जितक्रोधो दीर्घदर्शी महामतिः बहुश्रुतानां वृद्धानां ब्राह्मणानामुपासिता तेन
रा॰ तस्याः तुलाकीर्तिर्यशस्तेजश्चैलक्षणं॥ अत्र एवं गुणगुणो येतान रेंद्रेण सहानय अभि
८ षेच्या भवेद्राज्ये राज्यस्यैनन्नृपेण वा। राज्ञाग्रमहिषीकार्या सर्वलक्षणलक्षितेति विष्णुध
र्मोत्तरादिवचनैः राज्ञा सहाग्रमहिषी। अभिषिक्ता वाअथवा अभिषिक्तेन राज्ञा पश्चात्स्वयम
भिषेक्तव्येत्युक्तं यद्वा वृद्धराज्ञा पुत्रस्य यौवराज्याभिषेककरणे तत्पदमहिष्या सह अभिषेकः
कार्य इत्याशयेनेति तत्र किं लक्षणिपेतेति तल्लक्षणमभिधीयते विष्णुधर्मोत्तरे पुष्कर
उवाच राज्ञाग्रमहिषीकार्या सर्वलक्षणलक्षिता विनीता गुरुभक्ता चईर्ष्याक्रोधविव
र्जिता राज्ञः प्रियहिता सक्ता चारुवेषा प्रियंवदा भृताभृतजनत्राच भृतानां तन्दवेक्षि
णी अभृतानां जनानां च प्रतिकर्म प्रवर्त्तिनी रागद्वेषवियुक्ता च सपत्नीनां सदेवया भो
जनासनयानेन सर्वेषामन्ववेक्षणी सपत्नीपुत्रे च प्रियया पुत्रवत्स्य विवर्त्तते मंत्रिसांवत्सर ८

मात्यान्मा वध्रूजयने सदा। ब्राह्मणेणोवदयायुक्ता सर्वभूतानुकंपिका कृताज्ञा स्ताराच
विदितामंडलेष्वपि युवराजकलत्रेषु प्रीयमाणा मुदान्विता। दूतादिप्रेषणकरी राजदारे
षु सर्वदा न हारिणा नरेंद्राणांकार्यंताच विशेषतः एवंगुणगणोपेता नरेंद्रेण महानवा
प्नोति श्रियमवितुं राज्यस्य नन्दपेण वा। एवंविधाय स्यभवेन्नृपत्नीनरेंद्र चंद्रस्य महानुः
भावा हर्षिविनजनस्यनृपस्य राष्ट्रे सचारकं मात्रविचार्यमत्नीति। इति पट्टमहिषीलक्षणं
इह राजलक्षणे मंत्रिसांवत्सराधीनस्यनेन राज्ञा मंत्र्यधीनेन भवितव्यं। स राघवत्तः सर्व
कार्याणि कुर्यान्नृपकुलोद्वहेति वचनेन तु मंत्री राज्ञः सर्वकर्माणि कुर्यादित्युक्तं स च मंत्री
कथं स्यादिति इति लक्षणमभिधीयते॥ विश्वधर्मोत्तरे। सर्वलक्षणलक्षण्या मंत्री राज्ञस्त
था भवेत्। ब्राह्मणो वेदतत्त्वज्ञो विनीतः प्रियदर्शनः। स्थूललक्षो महात्मा च स्वामिभक्तः
प्रियंवदा महोत्साह इति पाठांतरे। बृहस्पत्युशनःप्रोक्तानीतिं जानाति सर्वतः। रागद्वेष

रा॰भि॰ क॰ ६

णय कार्यं न वहंतिमहीक्षितः लोकायवादाद्वा जार्थैर्भयेयस्य न जायते। लोशादस्सेमंथ धर्मो
त्मा विजितात्मा जितेंद्रियः। गूढमंत्रश्च दक्षश्च प्राज्ञ भक्तजनप्रियः। इंगिताकारतत्त्वज्ञोऽकूहा
पोह विशारदः। स्मरश्च नत वि॰ श्च नवमानी विमत्सरः। चारप्रचारकुशलः प्राणिभिः प्रण
यात्मकः। षाड्गुण्यविधितत्त्वज्ञश्चोपायकुशलस्तथा॥ उपायाः सामदानभेददंडास्तेषु कुश
लोयथायोग्यं तत्प्रयोगसमर्थः। उपायाश्च याज्ञवल्क्येनोक्ताः। उपायाः सामदानं भेदो दंड
स्तथैव च। सम्यक् प्रयुक्ताः सिद्धेयुर्दंडस्त्वगतिकागतिरिति। विज्ञाविया ता कार्याणां नैवका
र्यानि यातिता। समश्च राजसूत्यानोतथैव च गुणप्रियः। कालज्ञः समयज्ञश्च कृतज्ञस्सजन
प्रियः। कालज्ञं शाकुनगणितायुपायैर्भविष्यत्कार्यकालवेलाभिज्ञः समयज्ञः। कार्ये॰
तावसरज्ञः कृतानां वकर्मणा मन्व वेदिता। यथानुरूपमहांणां बृहणां विनियोजि
ताराज्ञः परीक्षि कार्याणि संपरायेषु तमा संपराये परराष्ट्रप्रवासे। हताति

नामकृता=२ हं=२

वेदितारश्चैकर्म्मणां गुरुलाघवे। शत्रुमित्रविभागज्ञो विग्रहस्य च तत्त्ववित्। स राजा सर्वका-
र्याणि कुर्याद्भृगुकुलोद्वह। वि[illegible]तानि तथा कुर्यान्नाज्ञातानि महीक्षितः। अज्ञातानि नरेंद्र
स्य कृतान्यकार्याणि भार्गव। अचिरेणापि विद्वेषं मैत्री समधिगच्छति। करोति यस्तु कार्याणि
विदितानि महीपतिः। भेदो न तस्य भवति कदाचिदपि भूभुजः। एवंगुणो यस्तु भवेत्तु मैत्रीवा
केष्व तस्याभिरतस्य राज्ञः। राज्यं स्थिरं स्याद्धि पुलाचलक्ष्मीर्यशश्च दीप्तिर्भुवनत्रयेपीति। म
हाभारते। कुलीनैः शीलितैः प्राज्ञैः ज्ञानविज्ञानपारगैः। सर्वशास्त्रार्थतत्वज्ञैः सहिष्णुदेशजैस्त
था। कृतज्ञैर्बलवद्भिस्तैः वदान्तैर्दान्तैर्जितेंद्रियैः। अलुब्धैर्लब्धसंतुष्टैः स्वामिमित्रबुभूषकैः। सचि-
वैर्देशकालज्ञैः सत्वसंग्रहणे रतैः। सत्कृतैर्द्रव्यैः। सततं युक्तमनसैर्हितैषिणमतन्द्रितैः। युक्ताचारैः
स्वविषये संधिविग्रहकोविदैः। राज्ञस्त्रिवर्गवेत्तारैः पौरजानपदप्रियैः। त्रिवर्गश्चापि यः प्रोक्तस्त
स्मिंह्निक मनाः शृणु। जयस्थानेवहद्धिम्य त्रिवर्गं परमं तथा। धर्मश्चार्थश्च कामश्च सेवितव्याथ

मु॰दि॰ रा॰ १० कामतः इंगिताकारतत्त्वज्ञं यात्रायानविशारदं। हस्त्यश्वशिक्षातत्त्वज्ञमहंकारविवर्जितं। प्रगल्भं द
क्षिणं कान्तं बलिनं शुक्लकारिणं। धीमन्तं धीरसमाकीर्णं सर्वेषां सुखदर्शनं। धीदंतीदक्षं। नायकं
नीतिकुशलं गुणचेष्टासमन्वितं। अस्तब्धं प्रहृतं श्लक्ष्णं मृदुवादिनमेव च। धीरं श्लक्ष्णं महर्द्धिंवदेश
कालोपपादकं। श्लक्ष्णं स्निग्धं। स विवेयः प्रकुरुते नैवेनमवमन्यते। तस्य विस्तीर्यते राष्ट्रं ज्योत्स्ना
ग्रहपतेरिवेति॥ इति मन्त्रिलक्षणं॥ अथ पुरोहितलक्षणं॥ अत्र योगक्षेमो राष्ट्रस्य राजन्यायत्त व
च्यते। योगक्षेमो हि राज्ञोपि समायत्तः पुरोहिते यत्र मवगम्यते। तत्र राष्ट्रस्य स्वार्थे। द्विवेदब्राह्म
णं राजा पुरोहितमथर्वणं। पंचकालविधानज्ञं वरयेत्सदसद्दर्शनमिति वचनेन पुरोहितत्वहणया
दिसुक्तं तत्र स पुरोहितः। किंलक्षणोपेक्षित॥ इति तल्लक्षणमुच्यते। याज्ञवल्क्यः। पुरोहितं च
कुर्वीत दैवज्ञमुदितोदितं। दंडनीत्यां च कुशलमथर्वांगिरसे तथेति। पुरोहितं सर्वेषु दृष्टादृष्टेषु क
र्मसु पुरोहितं दानमानसत्कारैरात्मसंबद्धं कुर्यात्। दैवज्ञं ग्रहोत्पाततत्प्रशमनादेर्वेदितारं॥ १०

यत्राहृष्टभयं ब्रह्म प्रजानां शमयत्युत॥ दृष्टं च राजन्बाहुभ्यां तद्राष्ट्रं सुखमेधते इत्यादिमहाभारतवचनैः सर्वं राज्यं पुरोहितायत्तमवगम्यते = ५

उदितोदितैर्विद्यानुष्ठानादिभिरुदितैः शास्त्रोक्तैरुदितं समृद्धं। दंडनीत्यामथर्वशास्त्रे कुशलं अथर्वां
गिरसे शांत्यादिकर्मणि च कुशलं॥ पुष्कर उवाच॥ अथर्वांगं लक्षणैर्युक्तं अनुकूलं प्रियंवदं। अथर्ववेद
विद्वांसं यजुर्वेदविशारदं। द्विवेदं ब्राह्मणं राजा पुरोहितमथर्वणं। अथर्ववेदविद्वांसमित्याद्युक्ता
नेकगुणयुक्तः पुरोहितो यदा न प्राप्यते तदा अन्यगुणहीनः केवलमभिचाराद्युपक्ताथर्ववेदवि यु
दपि पुरोहितः कर्त्तव्य इत्यथर्वणमिति पुनरुपादानं। पंचकल्पविधानज्ञं वरयेत्तु सदर्शनं। न
क्षत्रकल्पो वैतानस्तृतीयः संहिताविधिः। चतुर्थो आंगिरसो कल्पः शांतिकल्पस्तु पंचमः। पंचक
कल्पत्तविधानज्ञमाचार्यं प्राप्य भूपतिः। सर्वोत्पातप्रशांतात्मा भुनक्ति वसुधां चिरं। सचराष्ट्रस्य
थाकुर्यान्नित्यकर्मसंदैवतं। नैमित्तिकं तथा काम्यं दैवज्ञवचनैरतः। न त्याज्यस्तु भवेद्राजा दैवज्ञेन पुरो
धसा। पतितस्तु भवेत्त्याज्यो नात्र कार्या विचारणा। तथैवापतितौ राम न त्याज्यौ तौ महीभुजा। तयो
स्त्यागे नरेंद्रस्य राज्यभ्रंशं विनिर्दिशेत्। दुर्गतिं परलोके च बहुकालमसंशयं। अपतितौ

नत्या

।[illegible]

रा०भि० ज्यावितिवदतापतितौदैवज्ञपुरोहितौ। त्याज्यावितिभयन्नताते भवंति। सांवत्सरविरुद्धस्तुत्याज्यो राज्ञा
क० पुरोहितः। पुरोहितस्तथा राज्ञो यथा माता यथा पिता। अदृष्टमस्य व्यसनं हन्यात्‌ दैवो यथा तथा। ब्राह्मणे
११ निःकृतिस्तस्य कुतः शक्या महीभुजा। यौ वराज्ञो विद्वांसौ सांवत्सरपुरोहितौ। तत्संछेदे तयो राज्ञः कु
लं त्रिपुरुषं व्रजेत्‌। नरकं वर्जयेत्तस्मात्‌ त्रिच्छेदं तयोः सदा। स्थावरेण विभागस्तु तयोः कार्यो विशेष
तः। स्वामी राजा यथा राम तथा तौ नात्र संशयः। एकस्मिन्नस्तम ते राज्यं तयोरेवान्यतः कथं। स्था
वरे त्वार्षेये ज्ञानावर्तमाने विशेषतः। अनुरूपेण धर्मज्ञौ सांवत्सरपुरोहितौ। भाव्यं सदा भार्गववंश्र
वेद्य पुरोहिते ऽनन्यसमे न राज्ञा। राज्ञो यथा सर्वजनेन भाव्यं विद्वान्स्मृतः स्यान्नृपतेः पुरोधा इति॥
इति पुरोहितलक्षणं॥ अथ ज्योतिर्विल्लक्षणं। अथ सांवत्सरं हृ एवयादिनिनक्षत्रलक्षणमुच्यते। वि
स्मयमेतिन रे॥ पुष्कर उवाच॥ सर्वलक्षणलक्षण्यं विनीतं प्रियदर्शनं। पुरुषे वेषसंपन्नं नितमम् ११

र्जितदर्शने। अदीनवादिनं धीरं धर्मनिष्ठं जितेंद्रियं। अवंगेनाधिकांगं च वेदवेदांगपारगं। त्रिस्कं
धज्ञानकुशलं द्वादशाश्रमपारगं। चतुःषष्ठ्यंगतत्त्वज्ञमूहापोहविशारदं। त्रिस्कंधाः होरागणि
तसंहिताः। आश्रमाः ग्रहसंख्यानानि द्वादश मेषादिराशयस्तत्पारगं। शत्रुमित्रोच्चनीचादिवि
वेककुशलं। तथा चतुःषष्ठ्यंगानि च यथा वेदस्य षडंगान्येवं ज्योतिःशास्त्रस्य तेषां तत्त्वज्ञे अर्थत
त्त्वज्ञातारं। तानि च अंगानि गर्गेणोक्तानि। यथैव वेदस्यांगानि षडुक्तानि मनीषिभिः। चतुःष
ष्टिस्तथांगानि ज्योतिषस्य विदुर्बुधाः। ज्योतिषामयनांगानि चतुःषष्टिंतेमेः पठेदिति। तत्र चतु
र्विंशतिरंगानि। चत्वारिंशदुपांगानि। अंगान्यनुक्रमेण ग्रहसप्तकं। येषामथैकमेगुणश्चंद्रमार्गस्त
नंतरं। नक्षत्रकेंद्रमेवैवाद्विवर्गं प्रथमः स्मृतः। राहोर्बृहस्पतेः शुक्रे धूमकेतौ शनैश्चरे। अंगार
के बुधेऽर्के च वारान् षष्टौ ततः पठेत्। चक्रेषु तरवक्रं च मृगवक्रं तथैव च। स्ववक्रं वातवक्रं च च
क्रांगेषु चतुष्टयं। वास्तुविभागं [illegible] विद्याचवायसानां तथैव च। ज्येयाति स्वस्तु विधेना वृहद्गर्गमताः

गुरवः

शुभाः। स्वातीयोगमयाषाढारोहिणीयोगमेव च। कृत्स्नानेतान्विजानीयाद्योगांश्चैव विशेषतः।
द्वा॰ भि॰ अगस्त्यचारो जनपदव्यूहश्च सलिलं ततः। ग्रहसंयचेत्स्य योगाः। निवत्तुर्विंशतिर्दर्शिता। कर्मगुणाः ति
क॰ थिनक्षत्रकरणमुहूर्तानां नंडकांगगर्गेण। अथातस्तिथिनक्षत्रमुहूर्तकरणात्मकं। चतुर्व्यूहेक
१२ र्मगुणं गर्गेणोक्तं यथाविधि। तिथिनक्षत्रकरणमुहूर्तानां च संपदः। तस्माद्गुणमेतेषां संपदा
टि कर्मकारयेदिति। चंद्रमार्गः वदविशातयोहद्दं सर्वशास्त्रविशारदं। क्रोष्टुकिः प्रयतो गर्गमपृच्छत्सो
स्थि मसंभवं। कुतः समुत्थितः सोमः केन सृष्टः किमात्मक इत्यादि। गर्गोक्तः। नक्षत्रकेंद्रभेकतिनक्ष
त्राणि ध्रुवाणि कति नक्षत्राणि मृदूरादित्यादि। चक्राणि शुभशकुनाः। अंगविद्यायां सूत्रकाद्यंग
विशेषस्पर्शदर्शनेन भाविप्रश्नफलविशेषकथनं। वायसविद्या काकशकुनाः। आषाढापूर्वा
षाढा। योगाः स्वातीपूर्वाषाढारोहिणीनक्षत्रचंद्रयोगो वृष्टिसूचकः। जनपदव्यूहः। दिग्देशजा
स्तुपसर्गा येन ज्ञायंते स्यनागताः। तमेजनपदव्यूहं नैष्ठिकं गदतस्तथेति गर्गोक्तः। सलिलं सलिल १२

नी=४

नानि ॥ उपांगानाम्यहं सर्व ॥ अनुक्रमे प्रवक्ष्यामि उपांगानीह नामतः । आनुपूर्व्या विधानेन च
त्वारिंशत मेकतः । ग्रहकोशो ग्रहयुद्धं ग्रहशृंगाटकं ततः । कान्त्या ग्रहेश्वराणां च ग्रहपाकास्तथैव च
नृपयात्राग्निवर्णाश्च सेनाव्यूहस्तथैव च मयूरचित्रोपनिषद् उपहाराश्च शांतयः । औत्पातिकं तथा
कोशो भवस्कंदो ग्रहहारकं । सर्वभूतरुतं चैव तथा शुष्कलतोविदः । उपानहो स्तथा छेदो वस्त्रछेदस्त
थैव च । कान्त्या भुवनकोशो च गर्भाधानो दगार्गलो । निर्घातो भूमिकंपाश्च परिवेषास्तथैव च । अन्न
स्वभावासंख्ये च तथोक्ता श्चोपधारयेत् ग्रहकोशो ग्रहाणां तु त्रिवर्णादिका शुभाशुभफलकथ
नं । ग्रहयुद्धं भौमादिपंचकग्रहसंयोगः । ग्रहशृंगाटकं ग्रहाणां तु त्रिवर्णसंस्था नरश्मिभिः शु
भाशुभफलनिर्देशः । ग्रहेश्वराणां कान्त्या ग्रहजन्मनिर्वचनादि । ग्रहपाकाः ग्रहाणां समयविशेष
फलदातृत्वं नृपयात्रा राज्ञां यात्राकालः । अग्निवर्णो होमकालेऽग्नेः शुभाशुभसूचकं लक्षणं
सेनाव्यूहः युद्धकालविशेषेण राज्ञो जयाय कथनं । मयूरचित्रं ग्रहोत्पातः । उपनिषत् भुवनपरि

रा॰ भि॰ क॰ १२

माणग्रहनक्षत्रगत्यादि। उपहारो बलिः प्रोक्तं योजनमार्यागुत्पात प्रोक्तं निरूपः। उत्पातोनदीह
ल्लवाद्यादि वैकृते। तलाकोशः अन्नादितोल्पेनततस्समर्घोऽसमर्घकथनं। भवस्कंदोयकारके
भूतभविष्यादियुगधर्मादिकथनरूपः शिवगुहसंवादः। सर्वभूतरुतं सर्वप्राणिनां शब्दज्ञानं।
शुभलताहृदादि शुभोक्रमेन यान्याहप्यादित्तानं उपानहोच्छेदः स्थालविशेषच्छेदेन फलवि
शेषकथनं। एवं वस्त्रच्छेदोपि। भवनकोशः इंद्रध्वज [illegible] मेषगजपुरुषीलक्षणादिगर्भाधा
नेमेघे गर्भधारणेन वृष्टिविचारः। उदगार्गलः। जलवृष्टिदायप्रयुक्तस्तु भिन्नडभिन्नविवा
रः। अन्तस्वभावास्तत्तत्साधारणलक्षणानि। संध्या उदयास्तरागेणफलविशेषकथनं
उल्कानभसो ज्वालापातः। अत्रग्रहपाकाग्रष्टीअन्तःस्वभावाः षट्। एवं चत्वारिंशद्यांगसंख्या
पूरणं भवति। एवं वांगोपांगमेलनेन चतुःषष्टिर्भवंति ज्योतिषस्यांगानि। भूतभवभविष्यज्ञं ग
णितज्ञं विशेषतः। विचंद्राशार्वरीयद्वन्मकुटं चक्षुतोपलं। गणितेन तथाहीनं ज्योतिषं द्रूपस १२

तेमा। आस्तिकं श्रद्दधानं च अनुकूलं महीपतेः। सांवत्सरं नृपो गत्वा वरयेत्प्रयतः शुचिः। ये
नाभिषिक्तो नृपतिर्विनष्टस्तु नराधिपः। सांवत्सरं नते विद्वान्वरयेन्नृपसत्तमः। नहीनांगं न
वाचालं न च निःप्रतिभं नृप। कुविषं मलिनं चंडं नास्तिकं पापनिश्चयं। मित्रहर्त्तिं न वरयेद्वरयेत्तु
गुणं सदा। वरयित्वा तु वक्तव्यः स्वयमेव महीभुजा। यथैवाग्निर्मखे देवानां तथा राजन् मखे प्रजाः
य यथैवाग्रे मुखे मे त्वं राजन् सांवत्सरस्तथा। त्वमेव माता पिता चैव देशिकश्च गुरुस्तथा। दैवं पुरुषका
रश्च त्वात्तवः सततं तथा। देशिकः आज्ञाप्रदः। ममथ ... भद्रं ते राज्यं साधारणं हि नौ। पुरामनी भत्त
षोऽस्मभोदेवस्त्वैयैव ममशोनिभिः। पौरुषेण पदं कार्यं समवेच सदामया। अस्मभोदेवः अस्म
भागहं। तेनोद्दिष्टो च वरयेद्राजा मेधि पुरोहितो। तेनोद्दिष्टां तु वरयेन्महिषीं नृपसत्तमः। ततो
भिषकं समाचैतस्य कुर्यात्सदैव वित्। कुंजरं तुरगं कुर्यात्तस्य राज्ञं परीक्षितं। भद्रासनं च छत्रं च
वालव्यजनमेव च। खङ्गं चक्रं तथा चापं रत्नानि विविधानि च। राज्ञो मृतस्य येत्ता सर्वे यच्छेन्नराधि

श्री

ग॰ भि॰ क॰ १८ मा। नतैःकार्योनरेंद्रस्यतेनदैवविदातदा। कामंसंवत्सरःकार्यःशुक्लाभेन्यस्यमन्मजा। गुणा
धिकस्यनोकार्यायेन्यत्राभितामया। नूतनराज्ञोयपतेप्राचीनाःपदोभद्रासनछत्रचामरख॰
ड्गप्रभृतयश्चासन्तेनूतनराज्ञेनदेयाः। किंतुनूतनापवकर्तव्याः॥ दैवज्ञस्यपूर्वज्योतिर्विद
पेक्षयागुणाधिकश्चेत्प्राप्यतेतदाप्राचीनंविहायनूतनःकर्तव्यः। नूतनदैवज्ञस्यगुणाधिक्या
भावेतुपुरातनएवदैवज्ञःस्थापनीयः। भद्रासनछत्रचामरखड्गादीनांतुपूर्वेषांगुणाधिक्ये
नूतनानांनिर्गुणत्वेपिसगुणानपुरातनान्विहायनूतनाएवकर्तव्याइति। नतत्रनाम्नांमनुः
संभृता। योधाराज्ञोनमातानपितानबंधुः। यत्रास्यकार्येभवतीहविद्वान्सांवत्सरोयमेवि
दःप्रयत्नतइति॥ इतिज्योतिर्विल्लक्षणं॥ अथपशांतिप्रयोगः॥ कर्त्तोपशांतिःप्राक्द्वादशरात्रंस
प्तरात्रंवाशाकाद्याहारोब्रह्मचारीभवेत्। षड्रात्रंत्रिरात्रंएकरात्रंवेतिपद्मोत्तराणिकेचिदाथब्रम
र्षेणजपंहत्वाशांतिःकर्तव्येत्सप्याङ्गः ततःषोडशहस्तंमंडपंतन्मध्येवेदिकामष्टहस्तांविधा॰

१८

योऽन्तरतः पुनर्होमात्मकग्रहमखं चिकीर्षायां द्विहस्तं कुंडमेखलात्रययुतं विधायान्यथानेकह
स्तं विधाय ध्वजापताकावितानैरैंद्राद्युदध्वराणि संपादयेत्। चित्रकृष्णनीलहरितपांडुररक्त
श्वेऽन्तपीता ध्वजाः पताकाद्विगुणा महाध्वजे श्वेतं कुर्यात्। ऐंद्राद्युधाश्चित्रकृष्णनीलहरिताः
सपांडुराः रक्तपीतश्वेतवर्णाः पताकाः षोडशस्त्वता इति परिशिष्टात्। अन्योपि विशेषः
स्तत्रोक्तः। कलशान् षोडशोक्तत्रोपरिष्टान्महाध्वजः। वस्त्रेणाच्छादितान्कुर्यात्तान्हिरण्या
न्ययवस्थगितान्। स्नानादिनित्यक्रियांते देशकालौ संकीर्त्य कर्माधिकारसंपत्यै कृच्छ्रद्वयं
तिलपूर्णताम्रपात्रप्रत्याम्नायेन दाने तथा गोदाने श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं करिष्यमाणराज्या
भिषेकांगत्वेनैंद्रीमहाशांतिं करिष्य इति संकल्प्य गणेशपूजनस्वस्तिवाचनमातृकापूज
नवसोर्धारानांदीश्राद्धानि कृत्वाऽऽचार्यादिवरणं कुर्यात्। तत्र पूर्वं वृत्तपुरोहितस्याचार्यत्वे
नवरणं यथाचारं। आचार्यस्तु यथा स्वर्गे शक्रादीनां बृहस्पतिः। तथा त्वं मम यज्ञेऽस्मिन्नाचार्यो भ

रा॰ मि॰
क॰
१५

15

वसद्व्रतेति। यथावत्तर्मुखो ब्रह्मा सर्ववेदमयः प्रभुः। तथासौ मम यज्ञेस्मिन् ब्रह्मा भवद्विजोत्तमेति
ब्रह्मणः अस्य यागस्य निष्पत्त्यै भवंतोभ्यर्थितामया। सुप्रसन्नाः प्रकुर्वंतु पुण्यांतिकं विधिपूर्वकमि
तिहृत्विजो। सदस्यमपि यथावारेह तामर्देश्योमधुपर्कं दत्वा मंडपप्रतिष्ठांतेपुरोहितो व्रयोये
तीति कौशिकगृह्योक्तेन पुण्यांतियाचेन ऽंद्रजुषस्वेति सप्तभिर्य कुंभे पुण्यपनघादिजलमासिंच्यते
न कर्त्तायजमानश्चावम्यवेदिं संभारांश्च प्रोक्षेत्। सर्वत्रैवमेवाभ्युदयांगं मंडपस्य तेन पंचगव्येन वा
भ्युक्षणं। अभ्युदयशांतितोयेन पंचगव्येन वा सकृत्। गोमयेनः प्रलिप्यादौ धूपयेद्वर्णकैः पृथक्
पुष्पैश्च विविधैः शुभैः फलैश्चाप्यर्चयेद्बुधः इति ब्रह्मयागे परिशिष्टोक्तेः महापुण्यांतौ च ब्रह्मयाग
वन्मंडपकरणस्य पूर्वैः कथनात्। कुंडे स्वगृह्योक्तविधिनाग्निं प्रतिष्ठाप्याज्यस्रुक्स्रुवादेश्च
संस्कारं कुर्यात्। तत्र स्रुक्स्रुवश्चोदनः। पौष्टिके राजतेविधायतामं च विजयावहं। अमृतादौ च विदे
यश्चोदनसि हिदः स्त्रकी ··· तिपरिशिष्टात्। द्वादशाष्टहीनपूर्णा यास्रुक्चानिष्ठस्य मात्वेति स्रु १५

क्तेन पूर्णाहुतिं हुत्वोपविष्टस्स्रुवेणाज्याहुतीर्जुयात्। दिवः पृथिव्याः पर्य्यन्तरिक्षादिति सूक्तेन
ऋणश्चाहुतिं दैवीमितिति सृभिः॥ कामस्येंद्रस्य वरुणस्येति षड्भिः॥ एककोपेवेति कश्चित्॥ इं
द्रो राजेत्येकया॥ स्वगृह्योक्तविधिना सर्वोत्तरांगविशिष्टहोमं समाप्य तस्यामेव रात्रौ आथर्व
णविधिना विनायकस्नपनं स्वगृहे रात्रे ग्रामचतुष्पथे नगरचतुष्पथे वा चत्वरे स्वं च तुरस्रं स्थंडि
लं कृत्वा गोमयेनोपलिप्य तस्मिन्देशे आग्नेय्यादिषु कोणदिक्षु प्रादक्षिण्येन शोभनकलशा
न्स्वगृह्योक्तस्थापनविधिना स्थाप्य वरुणपूजां कृत्वा तस्य मंडपस्य पूर्वभागे वेद्यां निलेदमि
ति सूक्तेन शालकटंकटमावाहयामि कूष्मांडमावा राजपुत्रमानुत्सरतमावाहयामि देवय
जयामेकैकत्रसहितेन मृन्मयांश्चतुरो विनायकान्संस्थाप्य तद्दक्षिणपार्श्वे मृन्मयीं गौरीं स्वपी
रपत्रपुत्रिकां सिंद्राणीवसंस्थाप्य तन्नत्राममंत्रैर्दैभ्यो विनायकानां च पूजां विधायकानां च पूजां
विधाय मंडलमध्ये अष्टदलं कृत्वा तत्रानडुहं चर्मास्तीर्य भद्रासनोपविष्टेन स्वस्तिवाचनं कार्यं। तत

आलन्यामृगाह्रुतकरमृदंकुलालमृदंनदीकूलप्रस्तारवल्मीकचूतवेश्यांगणराजांगणमृदो
रा॰भि॰ गुग्गुलरोचनव्रीह्यादिसर्वबीजानिपद्मरागेंद्रनीलमौक्तिकवैडूर्यप्रवालानिमधुसर्पिः। षाचेति
क॰ संभारांत्रिदिव्यसंसंभारांचालनीराज्ञः शिरसिब्राह्मणाधारयेयुः। आचार्यआग्नेयकलशंप्रथ
१९ ममादायचालनीमवधानेनतमभिषिंचेत्। पवित्रंशतधारमृषिभिःपावनंकृतं। तेनत्वामभिषिं
16 चामिपावनीःपुनंतुत्वा। येनदेवाः। ततोयातेऽलक्ष्मीर्यथापाप्महृदयेपक्ष्मनोदरे। उर्वोर्ह्यपस्थे
पायौचतामितोनाशयाम्यहं। याशिरसिग्रीवायांपाणिपादौचसेवते। ओंएपाष्टेत्वयाऽल
क्ष्मीस्त्वामभि। प्राचींदिशमवधार्येंद्रदेवतमैंद्रीपरिषदंयाःकन्यायेसिद्धाइंद्रेणदत्ताओषधयआ
पोवरुणसंमिताः। तानिस्त्वामभि। ततोदक्षिणांदिशमवधाययमदैवतेयामीपरिषिंदयाः
कन्यायेसिद्धाःयमेनदत्ता। मित्रा। ततःप्रतीचींदिशमवधार्यवरुणदेवतेवारुणींपरिषिंद
याःकन्या० वरुणेनदत्ता। ततउदीचींदिशमवधार्यसोमदैवतेसामींपरिषदंयाःकन्याः १९

सोमेनदत्ताउं० षं० नेत्रत्वा। अवोदिशामवः विस्नुदेवतंवैस्नवीपरिपदंयाः कन्या। विस्नुनाद
त्ताउं०० नेत्रत्वा। मध्यादिशामव। वायुर्देवतंवायवीपरिपदंवायुनादत्ताउं०० नेत्रत्वा। उर्ध्वादि
शामवथायबृहस्पतिर्देवतंबार्हस्पत्यापरिपदं। बृहस्पतिनादत्ताउं० षं० नेत्रत्वा सर्वादिशः स
र्वानितर्देशानवथायब्राह्मणंदेवतंब्राह्मीपरिपदंयाः ० ब्रह्मदत्ताउं० नेत्रत्वेतिमंत्रैः प्रपतेत्र:
पापीरलक्ष्मीरितिचत्रभिश्च। एतन्मंत्राहृत्यात्रिभिः कलशैरेवमेवाभिषेकेकृतेथस्नातस्या
यंरात्रेसमः कृतगौरसर्षपतैलेनसर्वांगमंघनोद्ववृत्तेनवोडंबरह्दनकवणकुशांतर्हितेशि
रसिजुहोति। शालकटंकटायस्वाहा। कूष्मांडराजपुत्रायस्वाहा। उत्सरतायस्वाहा। देवयजना
यस्वाहा। देवयजनायस्वाहेतियथालिंगत्यागाः। नाम्नमयंनेतपश्चाद्व्याने। संभविनः शान्ता
तरसंवादस्याहेयत्वात्। ततोमाषचूर्णेनशिरउद्वर्त्यस्नातामुक्तवासश्वेतचंदनयोगेगौरीमु
पनिष्टतं। भगवतिमंगेमेदेहियनदतियनमेदेहियशस्वतियशोमेदेहिसौभाग्यवतिसौभा

रा॰भि॰
क॰
१८

यं मे देहि पुत्रवति पुत्रान्मे देहि सर्ववति सर्वान् कामान्देहीति। अनेनैव मंत्रेण पुनः प्रार्थये
त्। अथैन्द्राणीभ॰ गवति सर्वभूतेश्वरी देवि शरणं त्वाहमागतः। सौभाग्यकामः सुभगे जहि म
ह्यं विनायकं। नित्यमिति। अथाचार्यः चतुर्षु नवशूर्पेषु चतुर्भिर्ब्राह्मणैरुपकल्पमान्नपाहारोऽश्व
तुभ्यो विनायकेभ्यः नुपहरेत्। तांश्च शुक्लरक्तपुष्पाणि गुल्मान्पुलीकृतान्। अश्मानश्च फली
कृतांस्तंडुलमिश्रपक्वमामं च धानां मत्स्यान्। शाकुलीः पुण्डाशंकुल्माषमुद्गान्सगुडान्ग
ज सौहांजनमूलकेन मूलकसहितान् सुगंधिपानपरिवृपानं सुरापानमिति प्रतिसू
र्पं कारयेत् मत्स्याश्चयः प्रतिशूर्पं तत्र शाकुल्यः। पुरोडाशपक्वपक्वत्रा ततः सप्त कविनाय
कमनुपस्थानं शेषनोभिमुखो वकः पक्षी सिंहः कलंकलीकलहवीरु विनायकः कुब्जः स्क
ष्मांडराजः पुत्रो हेमवनो जंबुको विहृमा नः कलिंगाकुमारी सूकरः क्रोधी वैश्रवणाय
राशेन मोयस्तिष्ठति वैश्रवणस्य द्वारे। कुब्जः करालो विनतो विनायकस्त्वं महेश्वरं प्रयच्छे ८

ब्रह्मचारिणममुष्यकाममिमं समर्हयं वैश्रवणाय राज्ञे नमः इति। मंत्राहुत्याकुर्यात्। अमुष्येति ६८
स्थाने राज्ञो नामवर्णान्तमिममित्यस्य स्थाने राज्याभिषेकमिति वदेत्। अथ पंचसोम्भूते कृतसंध्या
वंदनः सूर्यमुपतिष्ठेनेन मस्त्रेण। स्तु भगवन्नूछतरश्मे तमोनुद। जहि मे देव दौर्भाग्यं सौभाग्येन मा
संयोजयेति। ततो ब्राह्मणभोजनं। गोमिथुनं। हिरण्यं वासश्चाचार्याय दद्यात्। अन्येभ्यश्च यथाशक्ति
हिरण्यं॥ इति विनायकस्नपनं॥ अत्र वा पूर्वोक्तं समाप्येति पूर्णाहुतिं जुहुयादिति केचित्। अ
थ महाशान्त्यारंभद्वितीयदिनविहितमीशानयागः। देशकालोच्चारणान्ते ऐन्द्रीमहाशान्त्यंगत्वे
नेशानयागं करिष्य इति संकल्प्य। ब्रह्मवरणं सदस्यवयजमानगृह्योक्तपाकयज्ञविधानेना
ग्निप्रतिष्ठांतं कृत्वा तदीशानदिशि वेद्यां प्रतिमायामीशानमावाह्य तदीशानदिशि रुद्रकलशं
प्रतिष्ठाप्योभयत्रेशानाय नमः इति सप्रणवमंत्रेण पूजां विधाय कलशे यजमानशाखीयरुद्रजपं
कृत्वा तत्र स्वविधिनैव निर्वापादि पूर्वकं चरुमासाद्याज्येनाति सप्रणवमंत्रेण पूजां विधाय कलशे

रा॰भि॰
क॰
१८

18

यजमानप्रागुक्तीयग्रहयज्ञं कृत्वा तत्रत्यविधिनैव निर्वापादिपूर्वकं चरुमासाद्याज्यभागान्तोक्तविव
रुमासाद्याज्यभागान्ते उक्तविधचरुमवदाय यथाताद ध्यात्तन्मन्त्र गिरा ईशानो गायत्री ईशानप्रीत्यर्थे चरु
होमे विनियोगः। उक्तमन्त्रेण होमं अष्टशतमष्टाविंशतिमष्टौ वाहुतीर्जुहुयात् ॐ ईशानाय स्वा॰
हेति वा ततः उक्तविधिनैवोत्तराङ्गानि इति ईशानयागः। तृतीये ग्रहनिग्रहयागः। देशकालकीर्तनान्ते
ऐन्द्रीमहाशान्त्यङ्गत्वेन ग्रहयज्ञं करिष्य इति संकल्प्य स्वशाखीयग्रहयज्ञविधिसत्वे ऽतथैव कुर्यात्
तदभावे स्वशाखोक्तपौराणमास्तेत्रयुक्तमाथर्वणग्रहयज्ञमिच्छ कुर्यात्। संकल्पानन्तरं ऋत्विग्व
रणं मण्डपप्रतिष्ठा। प्रधानार्थेनैवाङ्गेषूपकारसिद्धेः। ऋत्विग्भिरहतवासाः स्वगृह्योक्तविधिनाग्नि
प्रतिष्ठान्तं कृत्वा पुरस्तादग्नेर्गोमयेन गोचर्ममात्रं स्थण्डिलमुपलिप्य ग्रहाणां प्रत्येकं हिरण्मयानि छ
त्रोपानत्पादपीठानि निधायाहतेन वस्त्रेण दग्धदेनासनाच्छोन्याथ तत्रहतादि विविधानि मंड
लान्यालिखितेषु ग्रहानावाहयेत्। नवतिमागतविशेषविधिः कल्पे। वर्णकमयीर्हेमयीर्वा ८

त्तमयीर्वा प्रतिमाः प्रत्यङ्मुखीरासनेष्ठपवेशयन्ति। भास्करांगारकौ मध्ये तौ शुक्रनिशाक
रौ। राहुकेतुयमाः ह्रस्वाः पीतौ बुधबृहस्पती। यमस्तत्र्बन्धे त्तसहजत्वाय मसहोदरत्वात् शनै
श्चरः। चांदनौ सोमशुक्रौ तौ भौमार्कौ रात्क्तचंदनौ। हारिद्रकावुभौ ज्ञेयौ विप्रेषु बृहस्पती।
ह्रस्वाग्रारोग्रेहाः कार्या राहुकेतुशनैश्चराः इति। हृत्तमयत्वेनास्करांगारकौ ताम्रौ हक्मौ बुध
बृहस्पती राजतौ सोमशुक्रौ तौ शेषाः कार्ष्णायसाः स्मृताः इति ध्यानमयत्वे। स्वशाखीयैराष्य
र्वणैर्वा मंत्रांतरैर्नावाहनमेत्राएणां वक्ष्यमाणानां समन्त्रयः कार्यः। आदित्यादीन् ग्रहाना
वाहयेदेवहेतिपोणकर्णा इति मन्त्रभिरिति कल्पमतसंख्या विधिविरोधात्। मंत्राश्च येव
हेतिपोणकर्णाः प्रतिलोमा। वाजिनः। नमहे सर्वतेजोमयमादित्यमावाहयामीहेत्याऽ
दित्यस्य। येवहेतिहे सवर्णो अनुलोमा वाजिनः। नमहे द्विजेराप्याय्यमानं सोममावाहया
मिहेति सोमस्य यस्य वक्रे हृत्पेरक्तानुहेयनम्भयः। नमहे रक्तवर्णाभ भौमे भौमस्य। यस्य पीतं

राजा॰
क॰
१९

रूपंपीतानुलेपनस्थय:। तमहंपीतवर्णाभंबुधमावाहयामीतिबुधस्य। उत्तरेयस्यैवांगि
रस:पुत्रोदेवानांचपुरोहित: तमहंहिरण्यवर्णाभंबृहस्पतिमावाहयामीतिबृहस्पतेः। पूर्वे
यस्यशुक्लंरूपंशुक्लानुपनस्थय:। तमहंशुक्लवर्णाभंशुक्रमावाहयामीतिशुक्रस्य। पश्चिमे
यस्यायसंरूपमायसोंसप्रकृति:। तमहमादित्यजंनित्यंकाश्यपमानंमन्दंसुपुत्रमावाहयामी
तिशनै:। निर्ऋतौ। यस्यकृत्स्नंरूपंकृत्स्नानुलेपनस्थय:। तमहंकृत्स्नवर्णाभंराहुमावाहया
मीति। तिराहो:। यस्यदीर्घाशिखामुखंचपरिमंडलंतमहंब्रह्मण:वाहयामीतिपुत्रंके
तुमा। तिकेतो:। ततोग्रहाणांयथाकल्पपूजनमितिकेचित्। अन्येतुतउत्तरतोवेद्यासप्र
कोष्ठाश्वतस्रोवीथी:कृत्वानैर्ऋत्यकोणप्रभृतिसकृत्तिकाद्यासनेषुउदग्दशेनाहतेन
वाससाबद्धेषुवक्ष्यमाणमंत्रै:कृत्तिकादीनिनक्षत्राण्यावाह्यग्रहपीवस्यतत्तद्दिक्षुइंद्रादि
लोकपालानावाह्यसर्वोत्तरतोविनायकं। क्षेत्रपालं। दुर्गां। रुद्रंब्रह्माणंवास्तोष्पतिंला। १९

देवीं चावाहयेदित्याहुः। अन्ये तु ग्रहपीठस्य पूर्वादिदिक्षु समकोष्ठाः अन्तस्था वीथीः कृत्वा पूर्वादिक्रमे
ण नवग्रहावाहनमाहुः। अन्ये त्वषिदेवताप्रत्यषिदेवतावाहनोत्तरेण नवग्रहावाहनमाहुः। अथ यथ
षिदेवताप्रत्यषिदेवतास्थापने कार्यं। तदित्थं। विरुत्तरतः ईश्वर। मानो विदन्निति ब्रह्मा रुद्रोनुष्टुप् रुद्र
स्थापने विनियोगः। मानो विदन्। रुद्रं आवाहयामि स्थापयामि। सोमस्य दक्षिणतः। उमां। आपो
हिष्ठेति सिंधुद्वीपो गायत्री उमा स्थापने विनियोगः। आपो हि ष्ठा उमां आ॰ भौमस्य दक्षिणतः स्कंद
अग्निर्दिवेति ब्रह्मा स्कंदस्त्रिष्टुप्। स्कंदस्थापने॰ अग्निर्दिव॰ स्कंदमा॰ बुधस्य पूर्वे विष्णुं॰ प्रतद्विष्णुरित्य
पर्वा विष्णुर्विराट् विष्णुस्थापने॰ प्रतद्विष्णुः। विष्णुं आ॰ गुरोः पूर्वतो ब्रह्माणं। ब्रह्मजज्ञानं वामदेवपुत्रो
५० नकुलो ब्रह्मस्थापने॰ ब्रह्मजज्ञानं॰ ब्रह्माणं आ॰ शुक्रपूर्वतः इंद्रं इंद्रेममिति ब्रह्मेंद्रोनुष्टुप्। इंद्रस्थापने॰ इं
धु॰ द्रेमं॰ इंद्रं आवाहया॰ शनेराग्नेय्यतो यमं। यः प्रथम इति ब्रह्मा यमस्त्रिष्टुप्। यमस्थापने॰ यः प्रथमः
५।७।म्। प्रवतमा॰ यमं आ॰ राहोः॰ अपराजितायां कालं सहितः कालउशर्वा कालोनुष्टुप् कालस्थापने॰ रोहि

रा॰सि॰
क॰
२०
90

तः कालः ० कालेंआ० केतो०। नैर्ऋते चित्रगुप्तं यदाशातानमिति कौशिकश्चित्रगुप्तोनुष्टुप्। चित्रगुप्त॰
स्थापने वि॰ यदाशाते॰। चित्रगुप्तेंआ॰॥ अथ प्रत्यधिदेवतास्थापनं॥ तत्रतावत्सूर्याद्दक्षिणतोग्नि॰
समास्त्वाग्न इति ब्रह्मा त्रिष्टुप् अग्निस्थापने। समास्त्वाग्न० अग्निंआ॰ सोमोत्तरतः आपः। शन्नो
देवीरिति त्रिशिरास्त्वाष्ट्रः सिंधुद्वीपो वांबरीषआ यो गायत्री। अपांस्थापने० शन्नोदेवी। अपआवा॰
ह० भौमपश्चिमतो भूमिं० भूमेमातरिति ब्रह्मा भूमिस्त्रिष्टुप्। भूमिस्थापने० भूमेमात० भू
मिंआ० बुधपश्चिमतो नारायणं। इदं विष्णुरिति मेधातिथिः काण्वो गायत्री० नारायणस्थाप
ने वि० इदं विष्णु॰ नारायणं आवाह। गुरोः पश्चिमतः इंद्रं। [illegible] षेवतिब्रह्मेंद्रस्वराडनुष्टुप्। इंद्र
स्थापने वि० इंद्रजषस्वः इंद्रमावायं। शुक्रपश्चिमत इंद्राणीं प्रेतं पादादित्यथर्वेंद्राण्यनुष्टुप्। इंद्राणी
स्थापने वि० प्रेतं पादौ॰ इंद्राणीं आशने नैर्ऋते प्रजापतिं। नत्वं जाते त्यप्यर्वा प्रजापतिरनुष्टुप्। प्र
जापतिस्थापने वि नि० नत्वं जाताः प्रजापतिमावाह॰ राहोर्नैर्ऋते सर्पान्। प्रोरभ केत्वप्यर्वा॰

सर्पाः पंक्तिः । सर्पस्थापने वि० सर्पानावाह्य० केतोराग्नेयतो ब्रह्माणं । ये दिशामंतरिन अथर्वा
ब्रह्मा स्वराड्विष्टुप् । ब्रह्मस्थापने वि० ये दिशा ब्रह्माणमा० इति प्रत्यधिदेवतावाहनं । अथ नक्षत्रा
वाहनमंत्राः । आवाहयिष्यामि शुभां कृत्तिकां देवपूजितां । एहि साधारणे देवि जेपि हदत्तस्थिते शुभे १
आवाहयामि वरदां रोहिणीं चंद्रवल्लभां । एहि रोहिणि यमेशे अवकर्मसु शोभने । २ आवाहया
मि यमेशं तां मृगं कांशा शिवल्लभां । एहि मेष्ठेयके देवि मृडकर्मसु शोभने ३ आर्द्रामावाहयिष्यामि
नक्षत्रं बाहुसंज्ञकं । एह्यार्द्रे वारुसर्वांगे दारुणे हद्रसम्मिते ४ अदितामावाहयिष्यामि यमेशं तु
पुनर्वसुं । पुनर्वसो विहागस्थ परकर्म प्रसाधक ५ पुष्यवाहयिष्यामि नक्षत्रं दितिसंज्ञकं । एहि
पुष्य महाभाग पोषं वर्द्धय सर्वतः । ६ । आवाहयाम्यहं श्लेषां भक्तानां आविवर्धनी । आश्लेषे त्व
मिहागच्छेहि दारुणे विजयप्रदे ७ । मघामावाहयिष्यामि सुग्रनक्षत्रमोजसा । एहि मे शुभगे दे
वि सर्वार्थविनिष्टदनि ८ ॥ अदितामावाहयिष्यामि पूर्वाफाल्गुनिसंज्ञकं । एहि मा गच्छ महाभागे

ग्रहकर्मप्रसाधक॥ ९॥ ऋक्षमावाहयिष्याम्युत्तरां फाल्गुनी शुभां। एहि त्वं भगदेवि प्रदेवस॰
र्वांगसुंदरी।१०॥ हस्तमावाहयिष्यामि सावित्रे दिप्रतेजसा। एहि सावित्र धर्मज्ञे भक्तानां पाप
नाशन।११। चित्रामावहयिष्यामि चित्ररूपां मनोहरां। एहि मे वरदे देवि त्वेष्टृ कर्मप्रसाधके १२
स्वातिमावाहयिष्यामि नित्यमुत्तरमार्गकौ। देवि स्वाति त्वमभ्येहि चरकर्मसुशोभने १३ ऋक्ष
मावाहयिष्यामि विशाखां मग्रतेजसां। विशाखे त्वमिहाभ्येहि देवि साधारणे शुभे॥१४॥ ऋक्षमा
वाहयिष्यानूराधां चैव वरप्रदां। अनुराधे त्वमभ्येहि मृडकर्मसुशोभने १५ ज्येष्ठामावाहयिष्या
मि नक्षत्रं शक्रदैवतं। ज्येष्ठे देवि त्वमभ्येहि दारुणे वारुलोचने।१६॥ मूलमावाहयिष्यामि नक्षत्रं
दारुणं महत्। एहि मूल महाभाग भक्तानामभयप्रद॥ १७॥ ऋक्षमावाहयिष्यामि पूर्वाषाढे
ति संज्ञकं। एहि त्वमग्रे वरदे आषाढे पूर्व पूर्वके १८॥ ऋक्षमावाहयिष्यामि उत्तराषाढसंज्ञकं
उत्तरे त्वं समाभ्येहि आषाढे ध्रुवसाधकि॥१९॥ ऋक्षमावाहयिष्यामि यत्तदभिजिडुच्यते। एवधि

स्ववरिष्ठायद्दिप्रकर्मप्रसाधकः।२१। ऋत्वमावाहयिष्यामि श्रवणे सर्वकामदे। अस्मिन्कृत्तमिहाभ्ये
हित्वरकर्मप्रसाधक।२२॥ धनिष्ठामावाहयिष्यामि नक्षत्रे शिववल्लभे। धनिष्ठे त्वमिहाभ्येहि वरक
र्मप्रसाधकि॥२३॥ ऋत्वमावाहयिष्यामि नाम्नाशततमिषो शुभो आगच्छतेशततमिषे वरकर्मसुशो
भने २३ ऋत्वमावाहयिष्यामि पूर्वाभाद्रपदे महत्। एहि भद्रपदे पूर्वे नुग्रकर्मप्रसाधकि॥२४।
ऋत्वमावाहयिष्यामि देवीं भद्रपदोत्तरे। एहि त्वं सुमहाभागे मम भद्रपदोत्तरे २५ ऋत्वमावाहयि
ष्यामि रेवतीं चारुदर्शना एहि रेवति धर्मज्ञे मृदुकर्मसुशोभने २६। ऋत्वमावाहयिष्यामि दिप्र
मश्विनिसंज्ञके। एह्यश्विनि महाभागे वरदे कामदायिनी २७ ऋत्वमावाहयिष्यामि तुग्रेभरणि
संज्ञके। एहि त्वं देवि भरणि सुभगे चारुदर्शन २८ इति नक्षत्रावाहनं। इमं मिंद्र वर्धयेंद्रस्त्रिष्टुप्। इंद्र
स्थापने विनियोगः। अग्रे मन्व इति ब्रह्माग्निस्त्रिष्टुप्। अग्नि० यमो मृत्यु रिति ब्रह्मा यमस्त्रिष्टुप्। यम
स्थापने। अभितेनिरृतिमिमां यर्वा निरृति स्त्रिष्टुप्। यउग्रमरत इति ब्रह्मा सोमस्त्रिष्टुप्। सोमस्था

रा॰भि॰
क॰
२२

ततोनिर्लक्ष्ममितिद्रविणोदाविनायकोऽहहनीश्या।हतनाजितमित्यर्वोडगींत्रिष्टुप्।देवत्रिया
तेतिभावेंगिराःदेवाधिपतिस्त्रिष्टुप्त्र्यंबकं।ब्रह्मजज्ञानं।वास्तोष्पते।यदेवादिविष्टेति
शेषदेवतावाहने।सर्वेभ्यःआब्रह्माणःसनंदनापाद्यार्घ्याचमनीयास्नानीयाश्चपः
पात्रवत्तष्टयेययोविन्नाःसंपाद्ययुगपद्दद्यात्।इमाआपःशिवतमाःशांततमाःपूताःपूतत
माःपुण्याःपुण्याःपुण्यतमाःअमृताअमृतरसाःपाद्यार्घ्याचमनीयाश्चाभिषेच
नीयाश्चप्रतिगृह्णंतुभगवंतोदेवाग्रहाइतिसपरिचारेभ्यःसमर्प्यग्रहवर्णानुरूपाणि
वासांसियज्ञोपवीतानिसमर्पयेत्।यथावर्णानिपुष्पाणिवासांसितथानुलेपनामितिकल्पा
त्।ततस्तद्वर्णानुगंधानदद्यात्।इमेगंधाःशुभेदिव्याःसर्वगंधैःसमन्विताः।पूताब्रह्मपवित्रेणपूत
र्यस्यचरश्मिभिः।प्रतिगृह्णंतुभगवइति।ततस्तद्वर्णानिपुष्पाणिदद्यात्।इमाःसुमनसो
दिव्याः।सुरभिर्वर्णयोनिजाः।पूताभिःप्रति॰ह्णाइति।वनस्पतिरसोमध्योदिव्योगंधाधयउत्तम २२

आहारः सर्वदेवानां धूपोयं प्रतिगृह्यतां॥ इति। धूपं दहेत्॥ अग्निश्शुक्रश्च ज्योतिश्च सर्वदेवप्रियहि
तः प्रभाकरो महातेजा दीपोयं प्रतिगृह्यतां॥ बालार्चिः धूमशिखरः तिमिरारिः स्वयंप्र
भः औषधीः स्नेहसंपन्नो दीपोयं प्रतिगृह्यतां॥ इति दीपं दत्वेमं नद्याः शुभादिव्याः सर्व
भक्ष्यैः समन्विताः॥ घृताद्यपवि- प्रति॥ इति॰ सर्वभक्ष्यान्निवेदयेत्सर्पिःपूर्णैर्हिरण्मय
वर्मसैः सह॥ ततः फलतांबूलदक्षिणानीराजनपुष्पांजलिं हुत्वा पश्चादग्रेः प्राङ्मुखेनुप
विश्य पश्चद्गृह्योक्तविधिना निर्वापादि संस्कृतचरुं बर्हिष्यासाद्याज्यभागांते यजमानेन च वो
ज्यसमिधां प्रतिग्रहं वक्ष्यमाणसंख्याहुतिपर्याप्तानां यथार्थं देवतमुत्सर्गे कृते साचार्त्विजः क्र
मेणजुहुयः॥ तत्र प्रतिग्रहमेकैकं द्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्यायाऽष्टसंख्येयेकसंख्यया वाहो
तव्यं विषासहिं मिथ्वीदित्यो जगती आदित्यप्रीत्यर्थं चरुहोमे विनियोगः आज्यहोमे अर्कस
मे॰ तूपस्थाने विनियोगः एवमूहोऽष्टव्यः॥ समिधः प्रादेशमात्राः मधुघृतदधिभिः मधु

घृतक्षीरैर्वा ऽभ्यक्ताहोतव्याः। कुशोक्षुत्रिपत्रैर्एकाहुतिः। अर्कोपिभादेपालाशयवहोतवः।
रा.भि. अर्कोपिभावेपालाशयवहो। चरोरेकाहुतिपदो ऽवदानसंपदोहोमः। अन्यपक्षेष्वशासमावा।
क. हुतिर्हस्तेन। होमांतेतेनमंत्रेणापस्थानेतत्तत्तहविषयेकार्ये। आदित्यःसुप्रीतोभवतितिवाचने
२३ च। एवमग्रेप्युह्यं। शाकथमत्यिस्यार्थ्यासोमोनुष्टुप्। सोमप्रीत्यर्थे० पलाशसमित्। त्र
23 यामत्योइतिब्रह्माभौमस्त्रिष्टुप् भौमप्रीत्यर्थे मधुकसमि० यद्याजातइतिविल्वबुधःपंक्ति
बुधप्रीत्यर्थे० न्ययाधसमि० मधुप्रादितिब्रह्माबृहस्पतिस्त्रिष्टुप्बृहस्पतिप्रीत्यर्थे० सदी
र० लदत्तसमिष सहस्रबाहुर्वित्यस्यनारायणः शनैश्चरोनुष्टुप्केतुप्रीत्यर्थे। घृतयुतकु
शासमिद्धोमे० ततएतैरेवमंत्रैः प्रत्येकमष्टसंख्ययातिलहोमःकार्यः। सर्वेषामपिकार्त्तव
तिलहोमःस्त्रनःपरे सहस्ताः सयवावापिहोतव्यास्तिलाद्विजैरित्याथर्वणवचनात्।
ततोनक्षत्रेभ्योवक्ष्यमाणमंत्रैश्चरुघृतपलाशसमित्तिलयवान्वत्रराहनेर्जुहुयात्। मंत्रा २३

श्री अग्निर्देवो यजनः कृत्स्नब्रह्मा वैश्वानरो ज्ञानवेदा रसाग्रभुक् । स नक्षत्राणां प्रथमेन पाकः कृ
त्तिकाभिर्ज्वलनो नोनु शाम्यतां स्वाहा । कृत्तिकाभ्य इदं । प्रजापतिर्यः ससृजे प्रजा इमा देवान्त्सहस्रा
विनियोजक कर्मसु । स सर्वमन्त्रकः सर्वयोगेषु रोहिण्याः शिवाः क्रियाः कृत्स्नेतां कर्मसिद्धये स्वाहा । रोहि
ण्या इदं ॰ विद्याविदो येश्च भिषजो च मानवा सर्वे ति शक्र सहदेवतागणैः । स नो यो रोमृत शिरः शि
वाः क्रियाः श्रेष्ठराजः कृत्स्नेतां कर्मसिद्धये स्वाहा । मृगशिरसि । देवं सर्वं पशुपतिं हरं कृशं महादे
वं शर्वं मग्रं शिखं डिनं । सहस्राक्षमसितनेत्रगुणं इति स नो रुद्रः परिपातु वार्द्रया स्वाहा ॰ आर्द्राया
इदं या विप्रैः कविभिर्नमस्यते दात्रा यस्मिं देवपुरादिभिर्देवैभिः । सा न स्तुता प्रथमजा पुनर्वसू शिवाः
क्रियाः कृत्स्नेतां कर्मसिद्धये स्वाहा । पुनर्वसव इदं । यस्य देवा ब्रह्मचर्येण कर्मणा महासुरं ति गमतया
भिषक्तिरे । ते स्तु बुधं देवगुरुं । बृहस्पतिं सर्वाभि पुष्येण सह अभिपातु मां स्वाहा । पुष्यायेदं । ध॥
या न स्तुताः परिहीनो मिमिययातन्यमानमृषिभिः कामयेनोविभिः । जरत्कारस्तु न्येवऋषिभि

मेनीषिभिस्तामाश्लेषाश्रभिरक्षंतु नोगिरेगेः स्वाहा। आश्लेषाभ्य इदं॰ ७ येदेवतंपुण्यपतोभिचक्रिरेये
वपरेमनीषिणः। अर्चामिसूनुर्यमराजगाम्पितृन्नूशिवाः क्रियाः। कृणुतावनोमघाः स्वाहा।। म
घाभ्या॰ ८। योयोजयत्कर्मणावर्षणीहृतोभूमिं वेतिमगः प्रसाधयन्। तदेवतेपिशिवतमामलंकृ
तेफल्गुभ्योरीहि भजतेवपूर्वयोः स्वाहा पूर्वाफल्गुनीभ्यामिदं ९ स्तुतं पूर्वैरर्यमणंमनीषिभि
स्तामिदेवंजगतिवावमैरयन् तदेवतेपिशिवतमामलंकृतेफल्गुन्योनउत्तरेदेवतायेस्वाहा।
उत्तराफल्गुनीभ्यामिदं॰ १०। यः प्राणिनांजीवनंवानिषेवतेमिवोभूत्वामातविश्वारसाग्र
भुक्। धर्जोंतरिक्षस्यमसर्वभूतभृद्धायुर्देवः स्वातिनानोभिरक्षंतुस्वाहा ११ यावीडिताचात्मव
द्भिमनीषिभिस्संहितेतायेत्रीणिसवनानिसामगो। इंद्राग्नीवरदौनमस्कृतौविशाखयोः कुर्वे
तामायुषेश्रीः स्वाहा। विशाखाभ्यामिदं॰ १२। विश्वेदेवायमृषिमाङ्गिरं भरद्वाजमृषितः प्र
सामवित्। तंजगत्यागाथयाहौतोमुग्रैः समामन्त्रामिभूतकृ(ण्वा)भीरक्षंतुस्वाहा॰ अनुराधा

भ्यः। एशानक्रान्तयोनिजवानशंवरंहत्वेंवहतासहितः प्रमजैमः। सनस्तान्तः प्रीतिमनाः पुरं
दरोमरुन्तसखाज्येष्ठा० यानोभिरक्षन्तु स्वाहा। ज्येष्ठायै इदं० १४ याधारयन्तोजसानिदेवं पवमाना
पृथिवीवसासर्वभूतभूतः। सानस्त्वताकारुण्येनाकर्ममेंसिद्धये मूलदेवी निर्ऋतिसर्वकर्मसु स्वाहा २५
मूलाय इदं० पर्जन्यसृष्टास्तिसृणीभिराहृतेयास्तर्पयेत्याभिप्रवर्द्धये। तास्मोम्पयोवारुणीः पूर्वा
आषाढास्वयुयास्त्वयोजनेस्वाहा। पूर्वाषाढाभ्यः १६। यांस्त्रिंशनंत्रीश्चमर्दन्तिदेवोदेवानाम्ना
निमित्तोश्च भूयसाः तानोषाढाउत्तराः श्रावसोविश्वाः क्रियाकारुण्यतंसदमनाः स्वाहा उत्तराषा
ढाभ्य० १७ यःसर्वज्ञःसर्वकृत्सर्वभूतभूयस्मादन्यत्रपरंकिंचनास्ति। निर्मिताः सत्यजितः पुरु
ष्टुतः सनोब्रह्माभिरक्षन्तु स्वाहा अभिजिते १८ रक्षानाश्रुतेस्तानमिंद्राययानवेदेवेभ्यश्रेयंत्रि
विक्रमे। तंस्वर्गनाकपृष्ठंस्वर्विंदिस्युर्देवश्रवणेनाभिरक्षन्तु स्वाहा श्रवणायेदं १९ अष्टौश
तानिश्चन्तकेतनंयानितंवसतानिजवानभूयसः। अनादेशेनोभयस्वीडिताः शविष्ठा

भिर्नोभिरदंत्नवाजिनः स्वाहा यनिष्टाभ्यः २० वाजादेवीदेवष्टणानिकाकुभाड्डभावा
रा.जा. जस्सनत्तकर्मणाशिवा तवव्राजेसौमसिदेवमोजनोप्रत्यग्भिषक् तदभिषकशिवोनस्वा०
क. घातताररकाभ्यः २१ स्तुनाष्ठीरोनप्रमोनजिह्वसौनौपिहभ्योददत्तस्लनोशिवो नोधर्वेनोद्व
२५ एत्तोमेकपादजौप्रतिष्टानौसर्वकामाभयपवस्वा० पूर्वाप्रोष्टपदाभ्यां २२ सर्वार्थायद्वणो
मिसर्वेसर्वसिद्धयेगविष्टायाऽनेककारिणेनमः सोहिर्बुध्न्यःक्त एत्तामनरोशिवौप्रतिष्टानौसर्वे
कामाभयायवस्वा० उत्तराप्रोष्टपदाभ्यः २३ यमेहाहेहमृषितःप्रसामचिह्नरह्वाजस्वंद्रमसो
दिवाकरे सज्जष्टानामस्य प्रजोभयायव्रसनःपूषाद्वएत्तोरेवतीः शिवाःस्वा० रेवतीभ्य २४
जीर्णेसंतेयोड्ववानेहिवकत्तर्त्स्पिंचियाव्यावनेसौमपोकतौ तौनस्त्रिस्त्रिभिमाश्विनी
भिषजामस्यसत्कारोप्रजामश्विभ्यामश्विनौशिवौस्वा० अश्विनीभ्यां २५ यस्यप्रयामश
बलोरक्षतःस्वधांडतस्त्रक्रुहिविधावर्षणीधृतौ तौसावीत्रोम्यसवित्तधर्मेवारिभिर्यमोरा २५

हि फलप्रदेश्वरत्नानां फलं स्तकानोपसाधिनां यथावर्णानि पुष्पाणि वासांसि वानुलेपनमि
ति नैवेद्येषु दक्षिणा सर्वविशेषविधिस्तथैव अथ नक्षत्रहविंषि इष्टतश्च तिकाभ्यः सर्वबी
जानि रोहिण्यै पायसं मृगशिरसे मधु आर्द्रायै तंडुलाः पुनर्वसुभ्यां घृतपायसं पुष्याय पास
वैष यवयवाग्वा श्लेषाभ्यां तिलतंडुला मघाभ्यः प्रियंगवः पूर्वाफल्गुनीभ्यां दधि हस्ताय
घृतपायसं चित्रायै घृताक्ता यवाः स्वातये। यवौदनं विशाखाभ्याम् अनूराधाभ्यः। कनकं ज्ये
ष्ठायै। ओषधिमूलानि मूलाय। शालयः पूर्वाभ्योऽषाढाभ्यः पयः उत्तराभ्यः सर्वरत्नान्यभिजि
ते तंडुलाः श्रवणाय। उदुंबरवटप्लक्षाः श्रविष्ठाभ्यः ब्रह्माणि पुष्पाणि शतभिषजे शालयः पूर्वा
भ्यां प्रोष्ठपदाभ्यां व्रीहयः। उत्तराभ्यां घृताक्तताः रेवत्यै। क्षीरहस्तांकुराश्च अश्वयुग्भ्यां कृसरति
लाः सर्पिर्मधुमिश्रा भरणीभ्य इति। तथा कृत्तिकाभ्यः पायसं सर्पिषा सह ब्राह्मणेभ्यो द
दाति। रोहिण्यां मदनैर्मांसैः सर्पिर्मिश्रं सहौदनं। मृगशिरसं जापययास्विनी श्राद्धां या कृ

सरंदयातैलमिश्रमपूपीषितैः। मधुसहितनस्पान्पुनर्वस्वोः। सुवर्णेऽशुष्यो। अश्लेषासुरुकं
रा॰जा॰ मघासु मधुमिश्रतिलैः श्राद्धं कुर्यात्। पूर्वयोफल्गुन्योर्मोदकैः फाणितैः। मधुनासहोमरयोः
भी॰ हस्ते हस्तिरथं। चित्रायां वृषलीमलंकृतांगंधैरनुलिप्तां। स्वातौ वैकयनं दद्यात्। यदस्यग्रहे हवि
२८ येधेनुं रूपसंपन्नां वनदुहौ वा ठा गोमधुमंथेन सह विशाखयोरनुराधासु प्रावरणमनवस्त्रवि
ज्येष्ठायां सुरामूले नालिकेनसहितान्सीभ्योनवासा एणीभ्याः पूर्वाषाढासु सक्तुमंथो। उत्तर
रासु। मधुमंथो। मभिजितिं डहितरेंविवाहोमेनेविधिनावेगसहितं। कंबलंश्रवणायाषनि
ष्ठासु वं सुयुग्मं। सर्वगंधावत्तभिषजि। अजमांसोदनं। पूर्वयोहहमांसोदनमुत्तरयोः
प्रोष्ठपदयोधेनुरूपसंपन्नांवत्सतरीप्रहतांकांस्यदोहनस्रग्वंणीरेवत्यां। कंसं णाबादितान
नड्वाहावश्वयुजिभरणीषु तिलधेनुं वियानेनानेनविधिनानक्षत्रदानानि यो ददाति स
नक्षत्राणां यथा सोमो ज्योतिषामिव भास्करो भाति स दैवेषु लोकेष्विति। समस्तमपश्रान्तधर्मार्थे २८

ह्ना त्रिकाम्य इति वउपंक्तमेव चतुर्थी दर्शनात् नैवत्र प्रीत्यर्थं तावद्दक्षिणानां तपोषितत्कस्य दाना
मत्वेन सर्वे दिनोपवासश्चादिश्यते। सुवर्णं शोभनवर्णं हकम्मित्याग्निमवाक्याद नुषंगः श्राद्धेषाम्यता
शोभनवर्णमिति यन्यते मथोद्देश्यकदक्षिणाकार्यं श्राद्धं विधीयते ज्येष्ठाप्रीत्यर्थं दक्षिणारूपविशि
ष्टस्वर्णदानं ब्राह्मणेतरस्त्रीसंप्रदानकं विधीयते म्याख्यासंभवेन निष्क्रयदानं। मृत्याध्यायोक्त
रीत्यावोध्यं। ततो नक्षत्रेभ्यः पुष्पांजलिं दत्वा स्वगृह्योक्तविधिनाऽऽज्यभागान्ते कृते विज्ञाणि साकं
दिविशेवना नीतिप्यानि नक्षत्राणीति व स्तकाभ्यामाज्यं हुत्वाऽग्निर्देवीयज्वन इति पूर्वोक्तमंत्राणा
मेकैकमंत्रेण हुतेकृत्रिकाम्य इत्युक्तं हविषामेकैकहविषोहसंख्यापाहुतानां मंत्राहत्यया त
त्संख्याऽऽज्यसमिधश्चहुत्वा तद्धोमान्ते तेन तेन मंत्रेण तत्तन्नक्षत्रोपस्थानं कुर्यात् ततः पुनरपि
विज्ञाणि साय क मिति तक्त स्तकाभ्यामाज्यं हुत्वाऽभयगणेनाग्निमुपस्थाय स्विष्टकृदादि तंत्रं स्व
गृह्योक्तविधिना समाप्य स्थापितदेवानां नक्षत्रजा विसर्जनं कृत्वा ताः प्रतिमाः सोपस्करा आचार्या

यथाप्रतिपाद्य ब्राह्मणान्भोजयेत्। ब्राह्मणान्नं केनेसंततनकल्पान्। सोपस्करभक्तदानेन ब्राह्मणा॰
राजा॰ प्रसादं प्रार्थयेत्। इस्तदाइत्यर्थः। इति नवग्रहयागः। अथ पंचमाहोरात्रीनैर्ऋतयागः। कृत्स्नवसना
भी॰ ब्रह्माशान्तिमंडपनैर्ऋतकोणस्थंडिलेस्वगृह्योक्तविधिनानुपलेपनोल्लेखनादिसंस्काररहिता
२९ क्रव्यादनामानमग्निं संनिधाप्यैवं गणत्रयेणैः प्रदीपयेत्। ततः स्थंडिलदक्षिणदेशे मृन्मयींवेदि
वीरासमाहृत्यो नैर्ऋतिपटलिखितांवाकृत्स्नवस्त्रामुदङ्मुखींस्थाप्य कृत्स्नवर्णैः पुष्पैः संप्र
ज्यधूपंदत्वाबलिंहरेत्। उल्लोमिकाः कर्णवेष्टिकाः १ धानाः २ शष्कुलीः ३ पललं तिलपि
ष्टं ४ सक्तं ५ यवपिष्टं ६ कुल्माषान् ७ मांसं ८ मधुमंडकान् ९ फलानि पुष्पाणि वल्कला
नि १० लसरं ११ मत्स्यान् १२ अपूपान् १३ इति नैवेद्यं निवेद्योत्तरस्थजाससमाप्याग्निसंमापनेर्ऋ
त्यभिमत्त्वनुपविश्य स्फुटितानि मंजाशिरांसि च शेषं पञ्चस्वगृह्योक्तविधिनाज्यभागान्तं कृत्वा नैर्ऋतमं
त्रेण नमस्तद्रव्याणि जुहुयात्। सर्वपंमांसं १ मलिनंचूर्णं रक्तकुशाः ३ स्फुटितानि मंजाशि २९

रं सिषणं रखुष्याणि ५ गोदनकंटकान् ६ यानाश्चेति ७ सप्तद्रव्याणि तत्रमुंडाशिरोशिरोत्रा
नोशकरोमिश्राणां होमः मुंजशिरसांतुतद्भहितानां। मांसकांसम्पल्लवेण हुतस्यस्यादिरक्त
वेण। ३ तदेषांहस्तेन। मंत्रास्तत्रभिन्नेनिर्ऋतिधंमारयतेवी देवीनिर्ऋतिः ४ यस्यालयास
निषश्चारादरातिं २ अयेतत्पत्तनिर्ऋतिरिति नुपचैत्यवमृवः १६ नैर्ऋतगणेन प्रतिद्रव्येः
षोडशाहुतयः। सर्वत्रनिर्ऋतये इतिमितित्यागः। ततस्तत्लीहस्तेनशकरोहुतिः प्रजापत
ये ३ ततः स्वष्टस्थोकेविधिनास्विष्टकदाहुत्यंतत्रसमाप्तिः। पक्वान्नैर्ऋतवरुमक्याकयत्तवि
पिनास्वष्टस्थाकेनसंपायोकारिभिः ६ आहुतीर्हुत्वातत्लीशर्कराहुतिंहुत्वातत्रसमाप्तिः
कार्या। नात्रपदेमांसादिहोमः पदाहयेपितत्रसमाप्त्यनंतरे त्वपरेतमग्निंहुत्वातंलोककु
श्रेणस्नस्नाहुत्वामृन्मयपत्यलिखितस्यवारासमस्पष्टहेहताब्रह्माद्विघ३नितकपालंभित
ति। ततोश्रवमापापमेनिति ३ऋ रभिर्त्रीवायानघाः समीपंगत्वातत्रप्रदक्षिणवर्तेसिद्धेक

तेवापेविकं निधायतन्मंडपरितस्तं ब्राह्मणेभ्यः कगणेन स्नानं मार्जनं वा कुर्यात् । ॐ बयोयेति । आ

रा॰जा॰ पोहिष्टा । शन्नोदेवीरभिष्टये । हिरण्यवर्णा इति सूक्तानि षड्गुनं त्वमाग्न इत्याद्यन्तश्च वैश्वानरो

भि॰ रश्मिभिः ऋ इ पवगणः । ततः कृत्स्नवस्त्रचंदनादिललेपरित्यज्याहतश्वेतनवस्त्रवेष्टनयुतः सन्नूत

३० त्रैव ब्राह्मणद्वाराड्रुएपाहवावपेत् यजमानः कसेवत्सनेगोवदंदक्षिणां दद्यात् ततः कान्नीसू

वीपानहौ परित्यज्य यथा सूर्योमभ्यातपते याग्रदक्षिणमाहत्य महाशंगतिमंडपं व्रजेत् ॥ इति नै

र्ऋतयागः ॥ अथ षड्हसैंद्री शान्तिः नैर्ऋतयागोनस्सर्वांगानोभिन्नप्रयोगत्वपदेषु नैव पूर्वोक्त

संकल्पपूर्वकं गणेशपूजादिमंडपप्रतिष्ठांतेकृतानेषामेकप्रयोगत्वमवलंब्य सर्वसाधारणतया

तदंते प्रागेव कृतानेतत्कृत्वाऽऽचार्यः कृतनित्यक्रियोऽहतवासाः पवित्रपाणिः शुद्धेनैव कलशमा

दायनदीभ्यावाजलं पूर्णं समाहरेत् संस्नवेत्तनयइतिति सूक्तमिश्रैरभिः ततः शन्नआपोहिम

वतीरभिर्यावतीषुमनस्या इति वाचाभिमंत्र्याग्नेरुत्तरतः स्थापयति । तेनोदकेनावम्यश्च ३०

णेनायम्पतेनोदकेन सर्वप्रोदत्तमस्तु १ त्रातारमिंद्र २ श्रामेंद्रैः ३ स्वस्तिदो३ इति प्रागुक्तो बद्धांज
लिः पठेत्। अथ पुनर्वा सहस्रश्लोकप्रकारेण प्रतिष्ठापनादिसमाप्तेत्याधाद्युक्तिसहितेकृत्वा प्रागे
व सर्वसाधारणकृतेनकृत्वावाऽथेपुरस्ताद्वा चर्ममात्रे स्थंडिलमुपलिप्येतत्रोदग्देशवस्त्राच्छादि
तेकृत्वा प्रागेव सर्वसाधारणेकृतेन पीठे निधायतन्मध्ये कुंकुमादिनाकृतेऽष्टदलेकर्षेनदर्धेन
दर्धान्यातरमितं सौवर्णं प्रतिमां स्वशाखोक्तमंत्रैः कृतासुमारणे निधायेंद्रज्येष्ठस्वभवयाया
हि स्थूरेति समर्वैरूक्तेन तत्स्थामिंद्रमावाह्याग्नायश्रादिमंत्रैः पंचगव्यैः संप्रोक्ष्यनदालितिप्रति
ष्ठाप्यतेन पंचामृताभिषेकसहितैः षोडशोपचारैः संपूजयेत् तांबूलसमर्पणांतेवस्त्रमयुय·
केकुंडलमुद्रिकाऽभरणचामरछत्रोपानहितानध्वजपताकाः समर्प्य विशिष्टदक्षिणां समर्प्य
विशिष्टदक्षिणां समर्प्यानंतरं नैवसूक्तेन महाफलसहितमर्घ्यं दत्वानंतरं नैवपुष्पांजलिं समर्प्य प्रण
म्याग्नेः पश्चादुपविश्य पसहस्रश्लोकप्रकारेणेंद्रचरोर्बर्हिष्यसादनांतेकृत्वाऽज्यभागांतेकृते नि

रा॰जा
क॰
३१
31

स्तष्टोऽयोहषभइतिसूक्तेनकांस्यपात्रेउदकमानीयसर्वाइमाऽआपऽओषधयइतिब्राह्मणेभ्या
त् ओंसर्वाइमाः इतिब्रह्मणोक्तेविश्वाओषधीरावाहयामीत्योषधीरावाह्याभिमंत्रयेत्। शं
नोदेवीऋ १ तत्सवितुःऋ १ अंबयोयंतिमं १ आपोहिष्ठामं १ शन्नोदेवीमं, हिरण्यवर्णामं,
उत्तदेवामं, यच्चेतरिक्षेऋ, पुनर्मैत्विंद्रियंऋ १ शिवानःऋ १ शन्नोवातोवातुऋ अग्निं
दूमोमं, २ एतैर्मंत्रैरिंद्रज्ञषस्तेतिसमभिश्राभिमंत्रयन्मानलीमितिपठेत्। पुनस्तत्सवितुऋ
शन्नोदेवीऋ १ एताभ्यामभिमंत्रितेनशान्त्युदकेनत्रिरग्निप्रोक्षणत्रिःपर्युक्ष्यजमानमावा
मयतिप्रोक्षतिवार्नेउत्तरतोनिहितकुंभेनकेपोदकेनिःक्षिपेत्तेनाग्रेर्दक्षिणतनुपवि
ष्टोयजमानोदेवतानुदिश्यहविस्त्यागंकुर्यात् ततआचार्योऽश्ववस्त्रलोमानि। व्रीहीन्
यवान्शिंशु। उशीरतृणं। गुग्गुलंअतिविषं। पिप्पली। गजपिप्पली। आलाबुबीजानि
सहदेवीसहितानानित्क्कलानिवाशरपुष्पाणिशरमूलानिएतानियथाक्रमंवातनग ३१

णेनहुत्वातेनैवाजंआविकंमाहिषंवाहुत्नेहुत्वातेनैवानस्पादिसमिधोहोतव्याःताश्चआतमीर्जीहषा
श्चैवत्राधुसीर्मासलीतथा।खादिरीरथपालाशीह्लर्ष्टोर्वीःसमिधस्तथा।आपामार्गीरथाश्वबी
रेतेनैवोपतिष्ठतु इतिकल्पोक्ताः। तीसी। जाडा। परिजातकाम्रसलीकदा। खदिरपलाश।
शमीअपामार्गाश्वकृष्णपतेषामभावेपलाशएवहोतव्यइत्याथर्वणिकाः एतद्धोमान्तेवातनग
णेनैवोपतिष्ठते। अयंवातनगणस्कवानमग्रेसू २ येमवास्यासू १ उपश्रागान्तसके १ साला
सू १ अगायत्तणमसि २ शंनोदेवीसू १ अपश्यपश्चितिस्तकै १ तान्सत्यौजासू १ धुरसामुको
सू १ अनब्रवि.... इत्याग्रयेश्रूयायरवोहणमित्यनुवाकः १ इतिवातनवं १२ ततःसर्वौषध्यःसम
धान्यानीसर्षः। खदिरःअपामार्गः। शुंठिः। वचा। भृंगराजः। शतावरी। शाल्मली। वेदनं। सहदे
वौषधिः। पृश्निपर्णी। गुर्जरेषुपिठणीतिप्रसिद्धा। अपराश्वेतदूर्वाअजशृंगीमिंडीसिंगरीतिगुर्जरे
षुप्रसिद्धा। एतानिसमस्तानिमत्रेसकृद्धवोन्नरतःशंतामुदककुंभेसमीपेनुडंवरदंडेशतपुष्पाःगो

राजा० क० ३२

रसर्षपदशपुत्रकाद शाश्मसिकतः। प्रतिसरं संनियाया शमवर्मेति स्रक्केनाज्यं जुहुं निर्मोक्काम्बु
दकेवसंपातयेत्सर्वास्ववेश्मनोदिक्षु मंडलान्युपलेपयेत् विकीर्येसिकतास्तेषु शोणताद्भिः प्रोक्ष
येत्ततः निदध्यादश्मनस्तत्रद्वारस्योपरिलेपयेत्। निदध्यात्तत्रदंडादीन्वीकीर्येसिकताइ
ति। अश्मनः सपुत्रकान्इति सर्वौक्ष शान्युदकप्रोक्षणमपात्यते ततोयेऽस्यामितिप्रतिदि
शंजुहुताप्राचीदिशं जुहुताप्राचीदिगितिप्रतिदिशमुपतिष्ठेतेत गोवक्ष्यमाणमंत्रैर्जुहुकं भे संपातं
कुर्यात्। तत्रशान्त्यादिपंचगणैः प्राग्वदाज्यं जुहुतापाप्महादिपंचगणैराज्यं जुहुयात्। विदेवास्त्वः १
यदग्निरापोसू: १ उदगातांसू: १ अवमायापप्मनऋ ३ इतिपापमहादिगणः। जराबुजसू: १ यदग्नि
रापोसू: १ उदगातांसू: १ सुवामित्रासू: १ भवाशर्वौमन्वेवांसू: १ योगिरिषुजायथासू: १ दि
वेस्वाहासू: १ अग्निस्तक्मानंसू: १ अग्निरिवास्य दहतएतिऋ २ अवमायापप्मन्ऋ। २ अवज्यामि
वऋ २ वरणेवारयातान्स्त० ३ इमंयवमष्टायोगैःऋ १ विद्मशरस्यऋ २ नमोरुद्रायनऋ ३ शि

जाभरणीभिर्नीभिरत्नत्रसाः भरणीभ्यः २६।२७॥ इममिंद्रेत्यादिश्चवोकमंत्रैरिंद्रादिशेषदेवता
भ्यस्तर्थेवताभ्यस्तर्थेवतान्येवडव्याणिहुता शांत्यैकृत्याहूषणेऽश्चातर्नेमाहनामभिर्वाऽस्ताष्य
त्यैराज्यंजुहुयात् अस्यशांत्यगणस्यब्रह्मासोमोह्रिसेहती सर्वाणिछंदांसि व सोमप्रीत्यर्थेआ
ज्यहोमेशांताद्यौः स्न॰ इशंनोवातो ॥ उषाअपक्र इतिशांत्यगणः कृत्यप्रतिहरगणस्य
शुक्रः कृत्यादूषणो तिजगतीशाक्वर्यौ सर्वाणिछंदांसि व कृत्यादूषणप्रीत्यर्थमः ज्यहोमेवि
दूष्याद्दूषिरसिः स्न॰१ येपुरस्तात्० स्न॰१ ईशानांत्वास्न॰ ईसुपर्णस्त्वास्न॰ १ यांतेचक्रुः।
स्न॰१ प्रतीचीनफलोसोक्तः अयंप्रतिसरोअयंसूक्तक०२२ योकल्पयेतिअयंसू॰क २१
इतिकृत्यागणः वातनगणस्यवातनऋषिः अग्निर्देवता॥